

Tartja magát a 9 milliárd

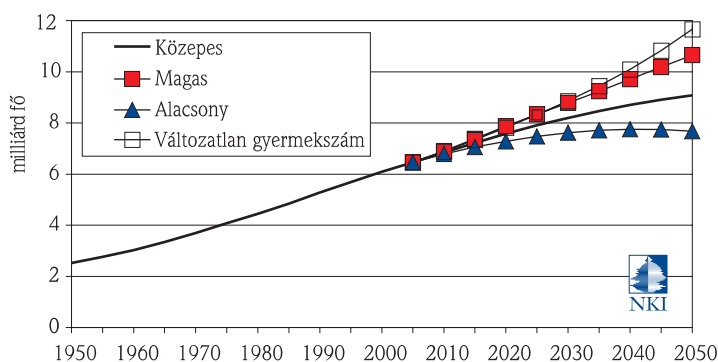
Az ENSZ legutóbbi, 2004. évi népesség-előreszámításai közül a szakemberek által legvalószínűbbnek tekintett, úgynevezett *közepes* forgatókönyv szerint a Föld lakossága 2050-ben 9 milliárd körül lesz. A *közepes* változat azt feltételezi, hogy a termékenység a világ minden táján végül is az 1,85 átlagos gyermekszám felé tart, a halandóság *normális* mederben (azaz a már elért szinttől függően kisebb vagy nagyobb mértékben) tovább csökken, míg a nemzetközi vándorlás az eddigi irányok és mértékek szerint, illetve az egyes országok migrációs politikájának

8,5 és 9,5 milliárd fő közötti létszám alakul ki bolygónkon. Ezzel a 2004. évi előreszámítás illeszkedik az ENSZ-projekciók hosszú sorába, amelyek szintén ezen számok közé tették a Föld lakosságának 2050-es létszámát. Tartja magát tehát a 9 milliárd, ami örvedetes jelenségnek tűnik a népességrobbanás mostani időszakában.

Ugyanakkor „árnyékot vet” a kedvező hírre a mai és a 2050-re várható létszám közötti hatalmas különbség. Az ezredfordulón 6 milliárd főt számlált

a világ népessége, tehát a reális, *közepes* forgatókönyv szerint 2000 és 2050 között 3 milliárd fővel, ötven százalékkal növekszik bolygónk lakossága! Ez korántsem fikció, hiszen az elmúlt hat évben a létszám már elérte a 6,5 milliárdot, 2010-re pedig minden bizonnyal 7 milliárd közelében lesz.

A Föld lakossága 1950 és 2050 között

Forrás: www.un.org/popin

megfelelően alakul. Az előreszámítás úgynevezett *alacsony* és *magas* változata csak a termékenységre vonatkozó feltételezések tekintetében tér el a *közepes* forgatókönyvtől. Az *alacsony* változat szerint a világ népessége 2050-ben 7,7 milliárd körül alakul, míg a *magas* változat 10,6 milliárd Földlakót jelez. Ez utóbbi is azzal számol, hogy csökkennek a különbségek az egyes régiók termékenysége között. Amennyiben ugyanis a jelenlegi termékenységi szintek változatlanok maradnának, a Föld népessége a *magas* forgatókönyv szerinti létszámot is meghaladná, 2050-ben 11,7 milliárd főt tenne ki, ami a túlnépesedés veszélyét hordozza magában. Figyelembe véve a korábbi ENSZ előreszámítások pontosságát, kijelenthetjük, hogy a század közepére nagy valószínűséggel

Tartalom

- Tartja magát a 9 milliárd
- Átalakuló gyermekvállalási szokások
- Csökkenő halandóság, növekvő társadalmi különbségek
- A nemzetközi migráció kihívásai itthon és Európában
- Demográfiai átmenet alulnézetben
- A népesség öregedése itthon és Európában

Kitekintés

Külföldön, Magyarországon

Szemle

Nők és férfiak – keresőmunka, házimunka
Bölcsőtől a koporsóig

Naptár

Öregedés – öregség
EPC2006, Liverpool

A Föld lakosságának alakulása országcsoportok és földrajzi térségek szerint, 1950-2050

Országcsoportok, térségek	Népességszám (millió fő)			Népességszám 2050-ben (millió fő)			
	1950	1975	2005	Alacsony	Közepes	Magas	Változatlan
				gyermekszám mellett			
Föld összesen	2519	4074	6465	7680	9076	10 646	11 658
Fejlett régiók ¹	813	1047	1211	1057	1236	1 440	1 195
Kevésbé fejlett régiók ²	1707	3027	5253	6622	7840	9 206	10 463
Legkevésbé fejlett országok	201	356	759	1497	1735	1 994	2 744
Többi kevésbé fejlett ország	1506	2671	4494	5126	6104	7 213	7 719
Afrika	224	416	906	1666	1937	2 228	3 100
Ázsia	1396	2395	3905	4388	5217	6 161	6 487
Európa	547	676	728	557	653	764	606
Latin Amerika és a Karib-térség	167	322	561	653	783	930	957
Észak-Amerika	172	243	331	375	438	509	454
Óceánia	13	21	33	41	48	55	55

Forrás: *World Population Prospects: The 2004 Revision. Highlights*. New York: UN Population Division (2005).

¹ Európa, Észak-Amerika, Ausztrália/Új-Zéland és Japán.

² Afrika, Ázsia (Japán nélkül), Dél-Amerika, a Karib-térség, Melanézia, Mikronézia és Polinézia.

A másik elgondolkodtató tény, hogy hatalmas különbségek maradnak az egyes országcsoportok népességváltozásában. A fejlett gazdasággal rendelkező, erősen modernizálódott országok (a *fejlett világ*, ahová Magyarország is tartozik) népességszáma alig emelkedik. Ez azt jelenti, hogy az előttünk álló népességnövekedés túlnyomó része a *kevésbé fejlett világban* valósul meg. Ezen belül a legkevésbé fejlett országok (ötven – főként afrikai és ázsiai – ország, a Föld „szegényháza”) lakossága közel két és félszeresére (!) emelkedik. A többi *kevésbé fejlett ország* is közel 2 milliárddal járul hozzá a 9 milliárd fős népesség kialakulásához. 2050-hez közeledve a Föld lakosságának növekedési üteme jelentősen csökken ugyan, a mostani évenkénti 90 milliőről 35 millióra, ám ebből 22 millió a ma legkevésbé fejlett országokból kerül ki.

Az előszámitások harmadik kiemelendő hozama az, hogy a fenyegető túlnépesedés természetes úton csak úgy előzhető meg, mértéke akkor csökkenthető, ha a gyermekszám gyorsan az egyszerű reprodukciós szint alá csökken, és huzamosabb ideig ott is marad. Az országok jelentős részében már ma is az átlagos két

gyermek alatt van az egy nőre jutó születések száma, és ezen országok köre a jövőben gyorsan bővül. Ám a túl alacsony termékenységnek is vannak árnyoldalai, melyek közül a népesség rohamos öregedése, az idősek számának, arányának szélesebb emelkedése tűnik a legfontosabbnak. Valóban, a legalább 60 évesek száma megháromszorozódik, a 2005. évi 672 milliőről 1,9 milliárdra, arányuk 10 százalékról 20 százalékra emelkedik 2050-ig, és négyötödük él majd a kevésbé fejlett országokban.

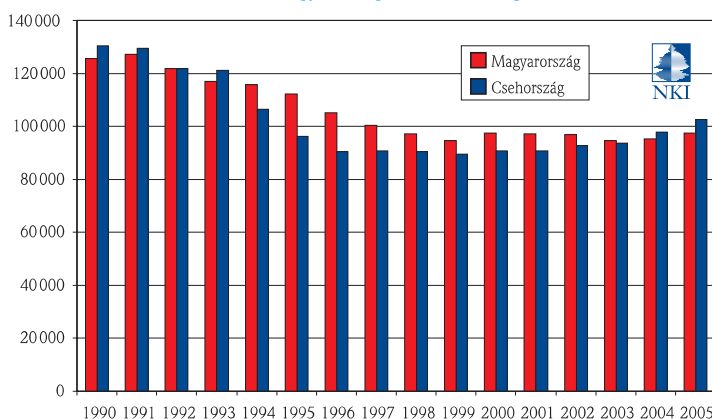
Tovább színezi a jövőképet a halandóság javulása és az AIDS elleni küzdelem, valamint az évenként sokmillióst tömeget mozgató nemzetközi vándorlás, amelynek eredményeképpen egyes országok akár több száz ezres népességvesztéseket és nyereségeket könyvelhetnek el, annak minden következményével együtt. A demográfiai fejlődés kihívásai tovább erősödnek a következő időszakban.

Hablicsek László *NKI*
laszlo.hablicsek@nki.ksh.hu

Átalakuló gyermekvállalási szokások

1990 óta jelentősen csökkent az éves születések száma Magyarországon. 1990-ban még 125 679 gyermek született, míg 2005-ben már csak 97 500. A tényleges gyermekvállalási kedv visszaesése ennél is jelentősebb, hiszen a 20–39 éves nők létszáma – akiktől az újszülöttek 85–90%-a várható – 1990 és 2005 között több mint 300 000 fővel növekedett. Ma tehát jóval több potenciális édesanya vállal lényegesen kevesebb gyermeket, mint 1990-ben.

Az éves születések száma Magyarországon és Csehországban, 1990–2005

A születések számának visszaesése nem volt egyenletes. 1990–91-ben még stagnált, s ezt a rövid időszakot 1992–98-ban gyors zuhanás követte, majd azóta – igen alacsony szinten – stabilizálódott az újszülöttek száma, míg például Csehországban 2001 óta folyamatos az emelkedés (lásd a fenti ábrát). Fontos megjegyezni, hogy az elmúlt években Magyarországon tapasztalt – és a sajtóban általában túlhangsúlyozott – ezres nagyságrendű éves ingadozások a születések számában demográfiai szempontból elhanyagolhatóak. Ekkora kilengések alapvetően nem változtatnak a népesedési helyzeten. Az újszülöttek számának ismét és tartósan évi 120 000 körül kellene lennie ahhoz, hogy (állandó, reális mértékű bevándorlási többlet mellett) egyáltalán esély legyen arra, hogy ne csökkenjen tovább a népesség. Mint látni fogjuk, ennek igen csekély a valószínűsége.

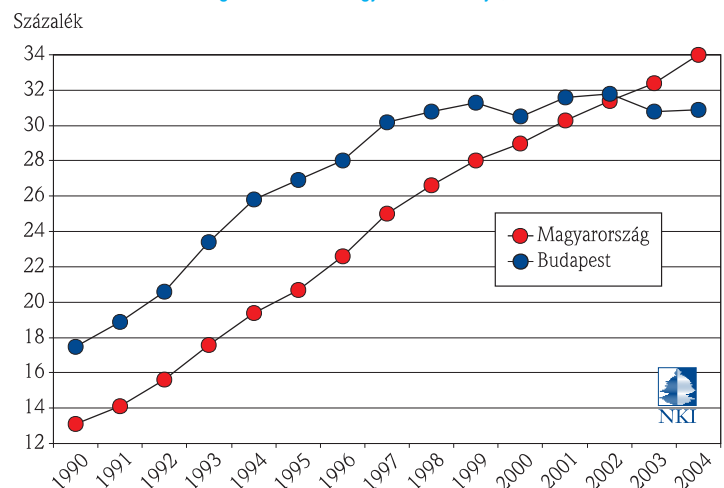
Azon túl, hogy csökken a születések száma, a gyermekvállalás társadalmi körülményei is jelentős átalakultak. A legfontosabb két változás a házasságon kívüli gyermekvállalás általánossá válása és a gyermekvállalás halasztása.

Az 1990-es években folyamatosan és nagymértékben növekedett a házasságon kívül született gyermekek száma és aránya. Míg 1990-ban hozzávetőleg minden nyolcadik gyermek született házasságon kívül, addig napjainkban ez az arány meghaladja az egyharmadot. Európai összehasonlításban ez az arányszám átlagosnak tekinthető, és a növekedés tempója sem rendkívüli.

Noha a házasságon kívüli gyermekvállalás Magyarországon minden korcsoportban terjed, továbbra is inkább a fiatalabb nők esetében jellemző. 1990-ben a 18 év alatti, 2004-ben már a 24 év alatti édesanyák többsége is házasságon kívül vállalta gyermekét. A 24–37 évesek jellemzően házasságon belül hozzák világra gyermekeiket, 37 év felett azonban ismét a házasságon kívüli születési arányszámok a magasabbak.

Magyarországon a házasságon kívüli gyermekvállalás – s ez nem tipikus európai jelenség – mindmáig az alacsonyabb iskolai végzettségű nők körében jellemzőbb: 2004-ben a legfeljebb nyolc

A házasságon kívül született gyermekek aránya, 1990–2004

általánossal rendelkező édesanyák 60%-a, míg a diplomásoknak mindössze 14%-a szült házasságon kívül.

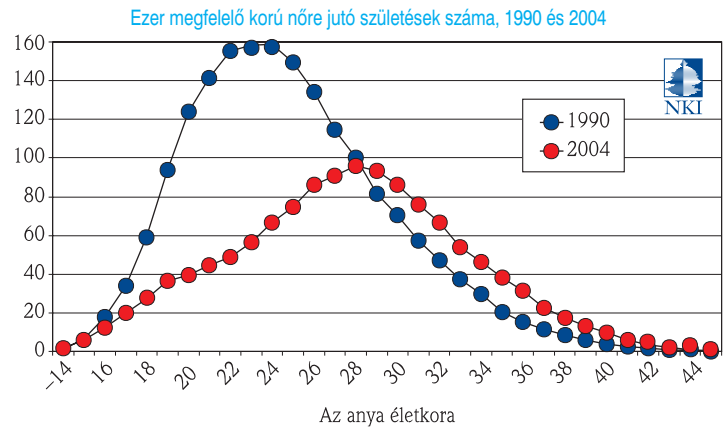
Érdekes fordulat figyelhető meg az elmúlt években a vidék és a főváros viszonyában. Hagyományosan Budapesten volt jellemző a nem házasságon kívüli gyermekvállalás, ám az utóbbi évek változást hoztak: 2004-ben Budapesten és a 100 000 lakosnál nagyobb városokban már alacsonyabb volt a házasságon kívül született gyermekek aránya, mint a kisebb településeken!

Természetesen nem közömbös, hogy a házasságon kívül született gyermekről az édesanya egymaga gondoskodik, vagy élettársával közösen. Fontos tudni, hogy a házasságon kívül született gyermek többsége sem nélkülözi az apai gondoskodást. A szülők egy része a gyermek megszületése után házasságot köt, illetve az édesanyák többsége többé-kevésbé stabil élettársi kapcsolatban él, amely sok szempontból hasonlóan működhet a házassághoz. Egy, a kilencvenes években készült felmérés szerint, a szülés után néhány hónappal a házasságon kívül született gyermekeknek 30%-át nevelte egyedül édesanyjuk, vagyis döntő többségük (70%) esetében az édesanya élettársi (vagy időközben kötött házastársi) kapcsolatban élt az apával.

A nők átlagos életkora gyermekük megszületésekor egyre magasabb. Míg 1990-ben a 24–25 éves nők voltak a legtermékenyebbek, az ezredforduló utáni években a gyermekvállalási kedv 'csúcsa' a 29–30 éves életkor környékére tehető. Ennek a folyamatnak a hátterében főként az első gyermek vállalásának későbbi életkorra halasztása áll. 1988-ban az édesanyák átlagosan 23 évesek voltak első gyermekük megszületésekor. Az emelkedés folyamata 1995-ben kezdődött, azóta évről évre átlagosan 0,3–0,4 évvel idősebbek az első gyermeküket világra hozó édesanyák, 2005-ben 27 év volt az átlag.

A szülési kor kitolódása sokkal inkább a fiatalkori termékenység csökkenésének, mint az idősebb (30–39 év közötti) termékenység növekedésének a következménye (lásd ábránkat). Ma a 18–24 éves nők legfeljebb fél- vagy harmadannyi gyermeket vállalnak, mint másfél évtizede, s ezt a kiesést nem képes pótolni a harmincasok gyermekvállalási kedvének 20–40%-os növekedése. Az időskori (40 éves, vagy afeletti) gyermekvállalás aránya pedig továbbra is elhanyagolhatóan alacsony (az összes születések 1,5%-ánál is kevesebb). Valójában tehát nem állíthatjuk, hogy az anyák inkább idősebb korban vállalnak gyermeket, inkább arról beszélhetünk, hogy Magyarországon a gyermekvállalás halasztása (esetleg halogatása) jellemző, mivel egyelőre nem tudni, hogy az anyaságot fiatalon nem vállalók milyen arányban szülnék (ha egyáltalán szülnék) gyermeket, amikor idősebbek lesznek.

Annak megállapítására, hogy egy adott évre jellemző gyermekvállalási kedv hogyan befolyásolja hosszú távon a népesség számának alakulását, a demográfusok több mutatószámot használnak. A legátfogóbb és legelterjedtebb az úgynevezett 'teljes termékenységi arányszám' (TTA, angol rövidítéssel TFR), amely tömören, egyetlen számban fejezi ki, átlagosan hány gyermek jutna egy nőre, ha az adott év gyermekvállalási szokásai állandósulnának. Magyarországon a teljes termékenységi arányszám értéke az elmúlt években 1,3 körül (2004-ben 1,28 és 2005-ben 1,32) volt. Ez hosszú távon igen jelentős mértékű népességcsökkenést vetít előre, hiszen – ha a be- és kivándorlást figyelmen kívül hagyjuk – 2,1 körüli átlagos gyermekszám lenne szükséges ahhoz, hogy változatlan maradjon a népességszám. Az 1,3 körüli teljes termékenységi arányszám nemzetközi összehasonlításban alacsonynak számít, a szintén igen alacsony gyermekvállalási kedvvel jellemezhető nyugat-európai

országok átlagát sem éri el. Ugyanakkor néhány más volt szocialista országban (például Bulgáriában, Moldovában, Szlovéniában, Ukrajnában) még a hazainál is alacsonyabb (1,2 körüli) értékek figyelhetők meg.

A demográfiai jövőkép értékelésekor azonban figyelembe kell venni, hogy a teljes termékenységi arányszám azt 'feltételezi', hogy az adott évben tapasztalható születési arányszámok változatlanok maradnak. Magyarország esetén azonban nem élhetünk ezzel a feltételezéssel, mivel a gyermekvállalás ma megfigyelhető halasztása pusztán biológiai okokból nem sokáig folytatódhat. Azokban az országokban (Dánia, Finnország, Svájc, Svédország) ugyanis, ahol jelenleg – kiváló egészségügyi ellátórendszer mellett – a legmagasabb az első gyermek vállalásának átlagos életkora, ez 28–29 év. Magyarországon jelenleg átlagosan nagyjából 27 évesen szülik meg a nők első gyermeküket, s ez az életkor évente szűk fél évvel emelkedik. Joggal feltételezhetjük, hogy az emelkedés Magyarországon előbb-utóbb abbamarad. Mihelyt pedig megáll a halasztás (vagy jelentősen csökken az üteme), kiderül, hogy a halasztók közül hányan vállalnak gyermeket, illetve milyen arányban mondanak le végképp az anyaságról, akár önként, akár biológiai vagy más kényszerű okokból.

Amennyiben minden elhalasztott gyermek megszületne, a termékenységi arányszám elméletileg visszaállna a halasztás megkezdése előtti (1,7–1,9) szintre. Ez azonban nem valószínű, mivel társadalmi és biológiai érvek sokasága szól amellett, hogy a halasztás gyakran a gyermekvállalásról való végleges lemondáshoz vezet, vagyis a termékenység nem fog visszaállni az 1990-es évek elejére jellemző mértékre.

A legvalószínűbb az, hogy a halasztás befejeződése után a mai-nál magasabb, de a 10–15 évvel korábrinál alacsonyabb gyermekvállalási kedvvel kell számolnunk. Születésszámra 'lefordítva' ez azt jelenti, hogy a mintegy évtizedes stagnálás után néhány éven belül valószínűleg több lesz az újszülött, meghaladja majd az évi 100 000 főt, ám számuk továbbra is lényegesen a reprodukcióhoz szükséges szint alatt marad.

Úgy tűnik, tartósan átalakulnak a gyermekvállalás társadalmi körülményei is – az a hagyományos társadalmi standard, miszerint a felnövő generációk túlnyomó többsége megházasodik, és 1–3 gyermeket vállal, felbomlik: tartósan magas lesz a házasságon kívül gyermeket vállalók száma, és – miközben valamelyest növekszik a sokgyermekesek aránya – egyre többen maradnak gyermektelenek.

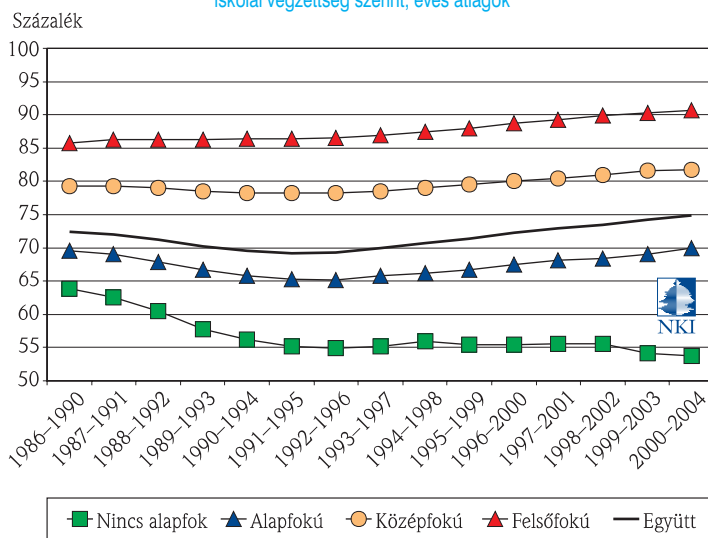
Csökkenő halandóság, növekvő társadalmi különbségek

A Népegyésztudományi Kutatóintézetben megvizsgáltuk az iskolai végzettség szerint megkülönböztetett társadalmi csoportok halandóságának 1986 és 2004 közötti alakulását. Magyarországon – hasonlóan más országok tapasztalatához – már az 1980-as években jelentősek voltak az eltérések a különböző iskolai végzettséggel rendelkező életkilátásaiban. A piacgazdaságra való áttérés során e különbségek egyre növekedtek, s napjainkra különösen nagygyá váltak

Az Egészségügyi Minisztérium és az Egészségügyi Stratégiai Kutatóintézet felkérésére készült tanulmányból két részletet emelünk ki: a 30 éves korban várható élettartamok és a 30–64 évesek néhány kiemelt halálóki csoport (ischaémiás szívbetegek, mellrák, valamint a nagy halálok csoportok, azaz a keringési, a daganatos betegségek és a külső okok) szerinti elhalálozás kockázatának változását.

Kezdjük a férfiakkal. 1986–89-ben a 30 éves férfiak várható további élettartama átlagosan 37,9 év volt, amely tizenöt év alatt (2001–04-re) 39,6 évre, vagyis valamivel több, mint másfél évvel növekedett. Ezen belül a felsőfokú végzettségűek már a vizsgált időszak elején 43,7 évre számíthattak 30 éves korukban, s várható élettartamuk a 2000-es évek elejére 48,4 évre, tehát közel öt évvel emelkedett. Az alacsony iskolai végzettséggel rendelkező 30 évesek várható élettartama már az időszak elején 6,9 évvel rövidebb volt, mint a hasonló korú felsőfokú végzettségűeké, s ez a különbség az időszak végére 10,6 évre, további 3,7 évvel nőtt. A nyolc osztályt sem végzettek körében pedig az utóbbi 15 évben nemhogy nem emelkedett, hanem 2,9 évvel csökkent a 30 éves életkorban várható élettartam: 2001–04-ben mindössze 31,9 évet tett ki. Ez azt jelenti, hogy a legalacsonyabb és a legmagasabb végzettségűek között jelenleg 16–17 év (!) különbség mutatkozik a 30 év feletti életkilátásokban. Az alábbi ábra bemutatja, hogyan érinti ez a nyugdíjas kor elérésének esélyeit.

A férfiak továbbélési valószínűségei 30-tól 60 éves életkorig iskolai végzettség szerint, éves átlagok

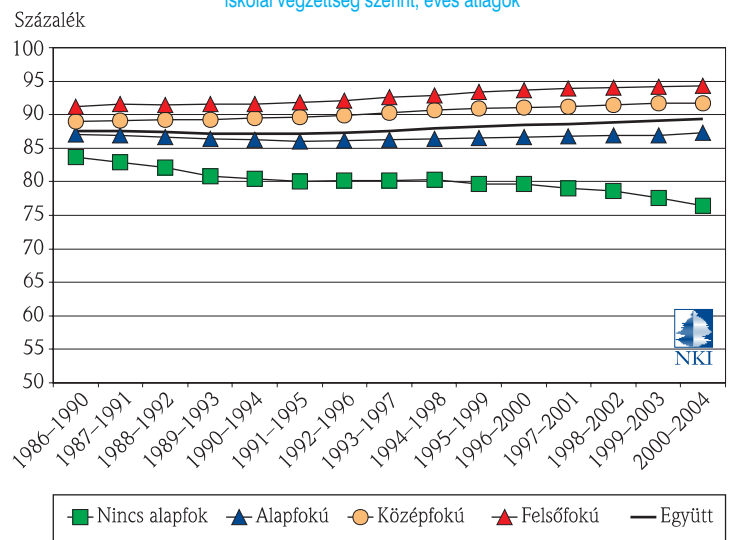

Ami a nőket illeti, a 30 éves korban várható élettartamuk az elmúlt 15 év során átlagosan 2,1 évvel hosszabbodott meg: a felsőfokú végzettségű nők körében 4,6 év, a középfokú végzettségű nők esetében 5 év, az alapfokú végzettségű nők csoportjában pedig csupán 2,2 év volt az emelkedés. A nyolc osztályt sem végzett 30 éves

nők várható élettartama 0,4 évvel csökkent. A nyolcvanas évek végétől napjainkig a felsőfokú végzettségű és az alapfokú iskolai végzettséggel sem rendelkező nők 30 éves korban várható élettartama közötti különbség 4 évről több mint 10 évre nőtt, valóságos szakadékká mélyült, ami a nők esetében – ez eddigi tapasztalatok szerint – különösen ritkán fordul elő.

A várható élettartamban mutatkozó különbségeket más oldalról világítja meg a 60. születésnap megélésének esélye.

A nők továbbélési valószínűségei 30-tól 60 éves életkorig iskolai végzettség szerint, éves átlagok

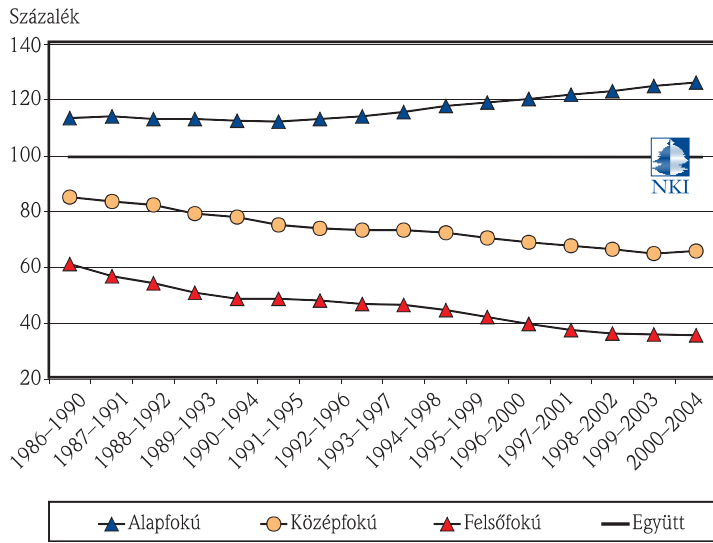

A középkorú halandóság társadalmi csoportok közötti eltéréseit halálokok szerint vizsgálva kitűnik, hogy az alacsonyabb iskolai végzettségűek mortalitási rátái a mellrák kivételével minden kiemelt halálóki csoportban jóval magasabbak, mint a magasabb iskolai végzettségűeké. A rákos megbetegedés halálozási mutatóiban tapasztalt egyenlőtlenségek az átlagnál kisebbek és lassabban növekedtek. Szintén viszonylag lassan növekedtek az úgynevezett külső okok (tehát nem betegség, hanem például baleset, gyilkosság, öngyilkosság) miatti halálozásban mutatkozó társadalmi egyenlőtlenségek. Am ebben a halálóki csoportban az iskolai végzettség szintje szerinti mortalitási különbségek már a nyolcvanas évek végén is igen nagyok voltak.

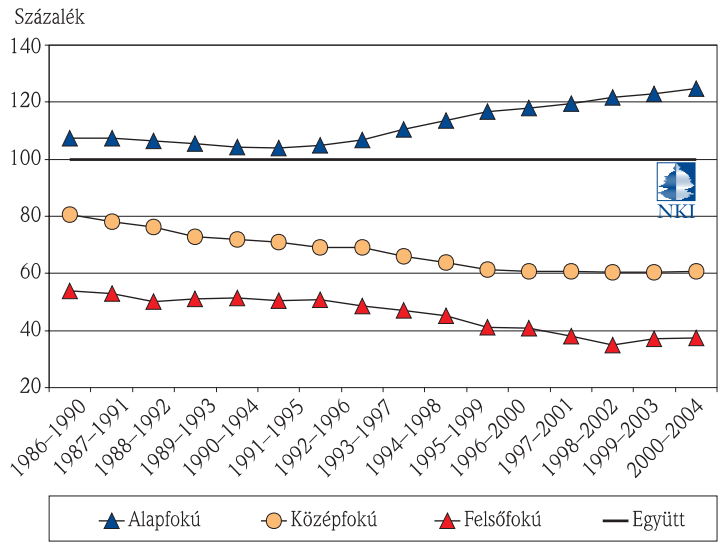
A keringési rendszer betegségei által okozott halálozás szintje (standardizált halálozási arányszám) a középkorú férfiak körében az elmúlt 15 év során 4,9 ezrelékről 3,6 ezrelékre csökkent. Az átlag mögött azonban különösen nagy társadalmi egyenlőtlenségek rejtőznek, amelyek az időszak folyamán dinamikusan növekedtek. A nyolcvanas évek végén a felsőfokú végzettségű férfiak keringési rendszer megbetegedése miatti halálozása 3,0 ezrelék, a csak alapfokú végzettséggel rendelkező férfiaké pedig 5,5 ezrelék (80%-kal magasabb) volt. A 2000-es évek elejére a felsőfokú végzettségű férfiak halálozása 1,3 ezrelékre és az alapfokú végzettségűeké 4,5 ezrelékre csökkent, így az alapfokú végzettségűek halálozása már 250%-kal haladta meg a felsőfokú végzettséggel rendelkezőkét. (Lásd az 5. oldal ábráit.)

A nők körében a férfiakénál általában alacsonyabb szintű halandóság mellett a társadalmi egyenlőtlenségek a fentiekhez hasonlóan egyre nagyobbak. A 30–64 éves nők körében a keringési rendszer betegségei okozta halálozás az elmúlt 15 évben 1,9 ezrelékről 1,3

A keringési rendszer betegségei. A 30-64 éves férfiak standard halálzási arányszámai iskolai végzettség szerint, éves átlagok, együtt = 100%

A keringési rendszer betegségei. A 30-64 éves nők standard halálzási arányszámai iskolai végzettség szerint, éves átlagok, együtt = 100%

ezrelékre csökkent. Ezen belül a felsőfokú végzettségű nők halálzási arányszámát a nyolcvanas évek végén 1,0 ezrelék körül volt, az alapfokú végzettségű középkorú nőké pedig ennek a kétszerese. A 2000-es évek elejére a felsőfokú végzettségű nők halálzási arányszámát 0,5 ezrelékre csökkent, miközben a csak alapfokú végzettséggel rendel-

kező nők keringési rendszer betegségeihez kötődő halálzási arányszámát csak 1,5 ezrelékre, azaz ekkor már több mint 200%-kal haladta meg a felsőfokú végzettségű nők halálzási arányszámát.

Hablicsek László és Kovács Katalin *NKI*
 laszlo.hablicsek@nki.ksh.hu; kati.kovacs@nki.ksh.hu

A nemzetközi migráció kihívásai itthon és Európában

Az utóbbi években gyakran került előtérbe – szakmai körökön kívül is, nem ritkán politikai töltettel – a nemzetközi migráció kérdése. Az országhatárokat átlépő vándorlók (nemzetközi migránsok) számának növekedése és a jelenség szerteágazó – társadalmi, demográfiai, gazdasági, kulturális és politikai – következményei komoly kihívások elé állítják Európa öregedő társadalmait. A bevándorlást számos európai országban a népességszám csökkenéséből és a népesség öregedéséből adódó problémák lehetséges megoldásának tekintik. A globalizáció következtében egyre szélesebb körben terjedő migráció azonban nemcsak a népesség-, illetve a munkaerő utánpótlását segíti a fogadó országokban, hanem – a különböző etnikumok, kultúrák és vallások keveredését növelve – feszültségek forrása is. A kibocsátó országokban ugyanakkor az elvándorlás népességcsökkenést és jelentős emberi erőforrás veszteséget jelent.

Az elmúlt évszázad során a bevándorlók – a születési helyük szerinti országon kívül élők – aránya a világ összlakosságán belül alig változott, ám számbeli növekedésük a 20. század utolsó évtizedeiben felgyorsult¹, egy emberöltő alatt számuk megduplázódott. Míg 1960-ban az ENSZ Népesedési Osztálya által becsült adatok szerint 75 millió bevándorló élt világszerte (a világ lakosságának 2,3%-a), 1980-ra számuk 99 millióra (2,2%), 1990-re 155 millióra (2,9%), 2000-re 176 millióra emelkedett (2,9%), és 2005-re megközelítette a 191 milliót (3,0%). Az 1985, illetve 1990 utáni időszakban a migráció megélénküléséhez a kelet-közép-európai rendszerváltások és az ennek következtében megnövekedett migrációs lehetőségek, a

Szovjetunió, Jugoszlávia, majd Csehszlovákia felbomlása, valamint az Európában feléledő etnikai konfliktusok is hozzájárultak.²

A külföldön élők eloszlása nem egyenletes, és népességen belüli arányuk is meglehetősen különböző az egyes régiókon, illetve országokon belül. Az ENSZ 2005-ös adatai szerint napjainkban a bevándorlók mintegy 60%-a a világ fejlett országaiban él (1960-ban ez az arány 43% volt), ezen belül 64 millió – azaz a világon élő összes bevándorló egyharmada – Európában, 44 millió pedig Észak-Amerikában. A fejlett országokban a bevándorlók népességen belüli aránya 2005-ben 9,5% volt (Európában 8,8%), míg a fejlődő országokban mindössze 1,4%. A legnagyobb létszámú bevándorló népességgel rendelkező országok az Egyesült Államok (38,4 millió), Oroszország (12 millió), Németország (10,1 millió), Ukrajna (6,8 millió), Franciaország (6,5 millió) és Kanada (6,1 millió). Az európai országok közül jelentős számban élnek még bevándorlók az Egyesült Királyságban (5,4 millió), Spanyolországban (4,8 millió), Olaszországban (2,5 millió) és Svájcban (1,6 millió).³

Bár az 1960-as évek óta megduplázódott (30-ról 64-re emelkedett) azon országok száma, ahol félmilliónál több bevándorló él, a bevándorlók túlnyomó többsége (75%) 28 országban tömörül. A bevándorlók számában 1990 óta tapasztalt közel 36 milliós növekedés háromnegyede is mindössze 17 ország között oszlik meg.

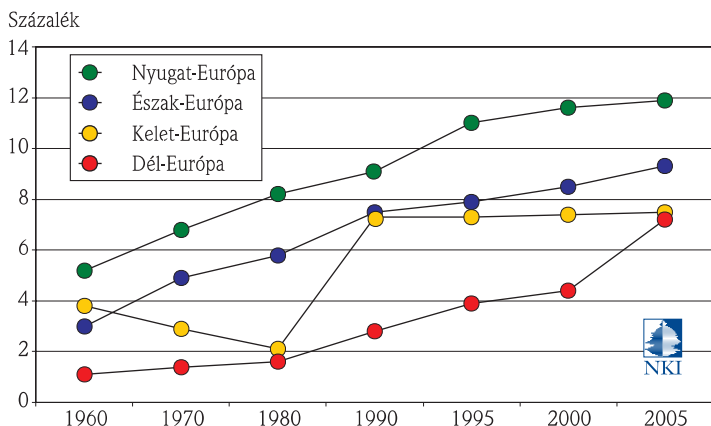
Európában – mint a legtöbb bevándorlóval rendelkező régióban – 1990 óta közel 15 millióval (mintegy 30%-kal) növekedett a bevándorolt népesség. Részarányuk is jelentősen megváltozott: az

¹ 1960-tól 1970-ig évente átlagosan 600 ezerrel nőtt a bevándorlók száma, 1970 és 1980 között évi 1,8 millióval, 1980 és 1990 között pedig már 5,5 millióval (ezen belül főleg az 1985 és 1990 közötti növekedés emelkedik ki: évi 8,6 millió). Ezt követően 2000-ig évi átlagban 2,2 milliós, majd 2005-ig évi 2,8 milliós növekedés figyelhető meg.

² Az 1985 és 2000 közötti növekedés jelentős része a Szovjetunió felbomlásából adódott. Ennek következtében ugyanis mintegy 27 millió személy vált nemzetközi migránssá: azok, akik nem a születési helyük szerinti köztársaságban (utóállamban) éltek (korábban belföldi vándornak minősültek).

³ Ezek a számok azokat a személyeket tartalmazzák, akik legalább egy éve élnek az adott (nem a születési helyük szerinti) országban és ott-tartózkodásuk hivatalos.

A bevándorlók népességen belüli arányának változása Európa régióiban

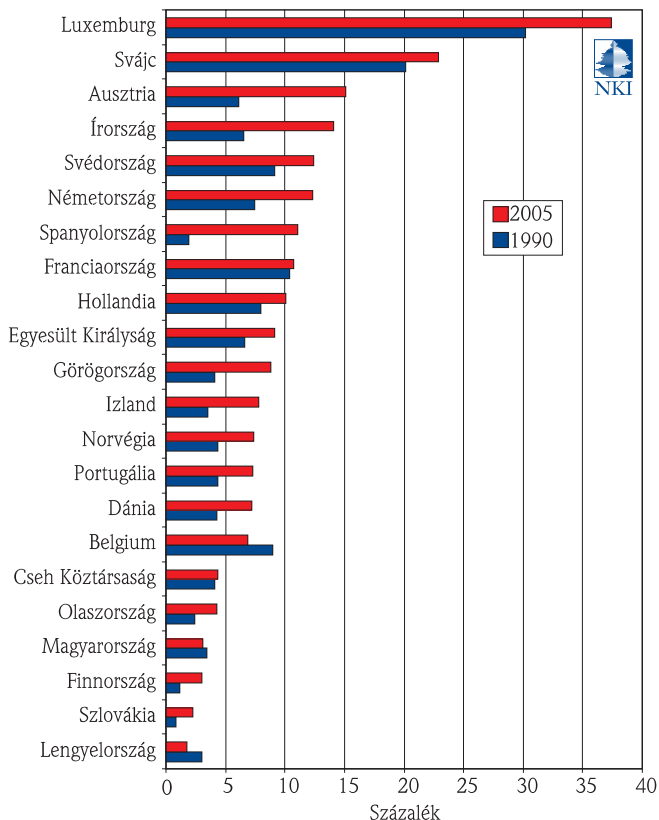

1990-es 6,9%-ról (amely 1960-ban csupán 3,4% volt) 2005-re közel 9%-ra emelkedett. A növekedési ütemek és a jelenlegi arányok Európán belül is egyenletlenek (lásd a fenti ábrát).

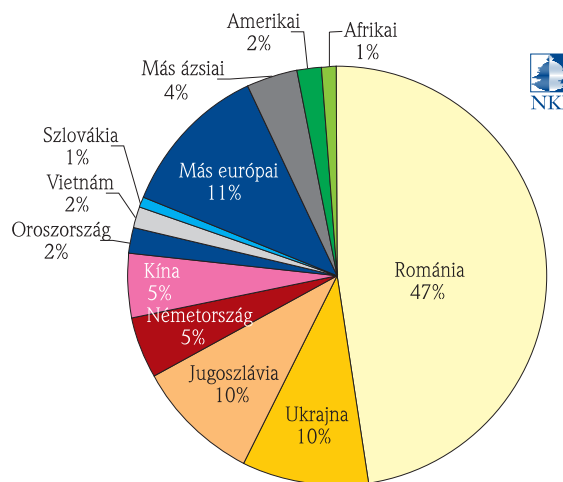
1990 óta – és különösen 2000 után – Dél-Európában volt a leggyorsabb a bevándorlók népességen belüli arányának emelkedése (2,8%-ról 7,2%-ra), ám továbbra is Nyugat-Európában (22 millió fő), valamint Észak-Európában (9 millió fő) él a legtöbb bevándorló, és itt a legmagasabb a részarányuk is (12, illetve 9,3%).¹

Ha országoként vizsgáljuk a bevándorlók népességen belüli arányát, illetve ennek 1990 óta bekövetkezett változását, látható, hogy egy-két ország kivételével valamennyiben növekedés tapasztalható (lásd az alábbi ábrát), ám az elmúlt 15 évben leginkább Spanyolország, Ausztriának, Görögországnak, Írországnak és Izlandnak kellett szembenéznie a bevándorlók egyre hangsúlyosabb jelenlétével. A legnagyobb arányban Európán belül továbbra is Luxemburgban (37%) és Svájcban (23%) élnek bevándorlók.

A bevándorlók népességen belüli aránya egyes európai országokban, 1990 és 2005

A Magyarországon tartózkodó külföldiek megoszlása származási ország szerint 2005. január 1.

A külföldiek száma, illetve aránya Európa legtöbb országában alacsonyabb, mint a bevándorolt népességé (mivel ez utóbbiak egy része állampolgárságot szerzett). Az ezredfordulón mintegy 21 millió külföldi élt Európában, azaz az összlakosság alig 4%-a. Ebben nem szerepelnek sem az illegális bevándorlók, sem azok, akik megszerezték a fogadó ország állampolgárságát, továbbá a bevándorlók leszármazottai, azaz a második generáció sem. A külföldi származású népesség tehát ennél jóval nagyobb.

¹ Kelet-Európában a 7,5%-os arány 22,3 millió „bevándorló”-t jelent, akiknek jelentős részét a felbomlott országok utódállamaiban lakó – de nem ott született – személyek teszik ki.

Európai összehasonlításban Magyarországon alacsonynak számít a külföldi állampolgárok össznépségen belüli aránya (1,1%). Ennél kisebb Szlovákiában (0,5%) és Lengyelországban (0,1), magasabb, de nem jelentős Finnországban (1,9%), a Cseh Köztársaságban (2%), Portugáliában (2,2%), Olaszországban (2,4%) és Spanyolországban (2,7%) sem. A „hagyományos” befogadó országokban lényegesen nagyobb a külföldiek aránya: Luxemburgban 37,5%, Svájcban 19,5%, Belgiumban, Németországban és Ausztriában 8–9% körüli, Görögországban 7%, míg az Egyesült Királyságban, Dániában, Hollandiában, Norvégiában, Svédországban és Franciaországban 4–6% között helyezkedik el.

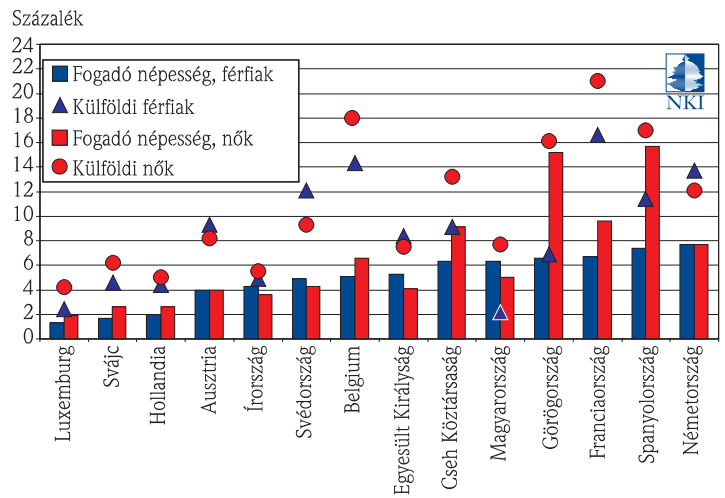
A külföldiek aránya Nyugat-Európában a legmagasabb és továbbra is növekvő (az utóbbi évtizedben mintegy 35%-os volt a növekedés). A nyugat-európai országokban élő külföldiek legnagyobb csoportjai a volt Jugoszláviából, Törökországból, Marokkóból és Algériából érkeztek, de az 1990-es évek közepétől az etnikai sokszínűség fokozódása itt is megfigyelhető. 1990 és 2002 között az EU15-be érkező 4,9 millió bevándorló közül 4,1 millió az EU25-ön kívülről érkezett. A kelet-európai országokból a vártnál kisebb volt a bevándorlás a nyugat-európai országokba, gyakoribb volt az ideiglenes munkavállalási célú migráció. Ugyanakkor 1990 után Kelet- és Közép-Európa is fogadó térség lett, bár jóval kisebb intenzitású regisztrált bevándorlással (a tényleges szám feltehetően magasabb). Az ide érkező külföldi munkaerőt bizonyos polarizáltság jellemzi: egyfelől magasan képezettek, másfelől szakképzetlenek érkeztek. A régió belüli migrációs mozgások is gyakoribbá váltak a kelet-közép-európai térségben, és megnövekedett a migrációs formák komplexitása. Elterjedt a rövid távú, gyakran ciklikus elmozdulás, az úgynevezett befejezetlen migráció, ami a társadalmi-gazdasági átmenet országoként eltérő ütemének és az egyenlőtlen gazdasági fejlettségnek a következménye. A gazdasági mozgatóerők mellett az etnikai identitás is fontos migrációt ösztönző tényező ebben a térségben.

Az Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) becslése szerint mintegy 30 millió külföldi munkavállaló dolgozik legálisan Európa-szerte. (Az illegális munkavállalók számát meglehetősen tág határok között

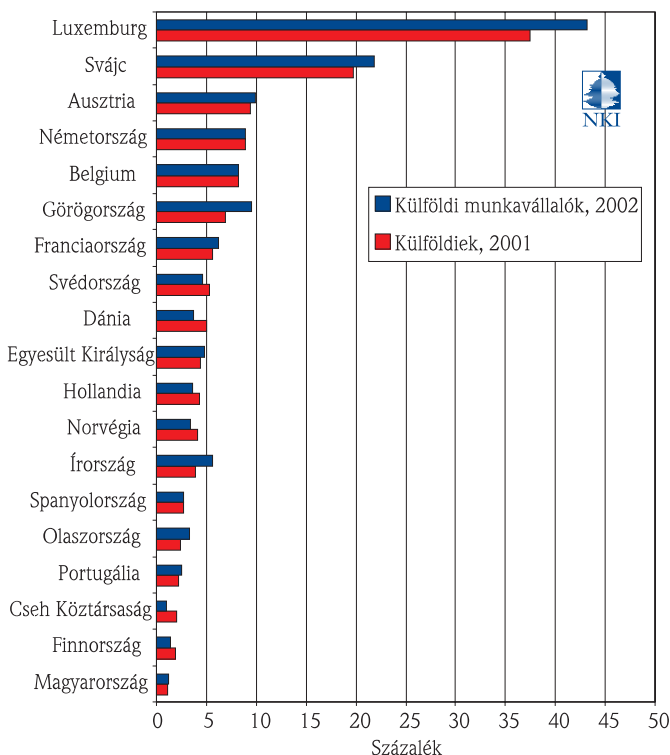
mozgó számokkal próbálják megbecsülni.) Az európai országok többségében a külföldi munkaerő aránya hasonló a külföldi népesség arányához, ám néhány országban jelentősen meghaladja azt: ilyen Luxemburg, Svájc, Görögország és Írország. Az északi országokban (Svédország, Norvégia, Finnország), továbbá Hollandiában, Dániában és a Cseh Köztársaságban viszont a munkapiacra alacsonyabb a külföldiek aránya, mint a népesség egészében.

Árnyaltabb képet kapunk, ha a fogadó népesség és a külföldiek munkanélküliségi rátáit hasonlítjuk össze, nemek szerint. Az OECD-országok többségében a külföldiek munkapiaci részvételi aránya 2002-ben alacsonyabb volt (munkanélküliségi rátájuk pedig magasabb), mint a helyi születésű népességé, sőt, a külföldi származású, de már állampolgársággal rendelkezők csoportjához viszonyítva is. Sok befogadó ország esetében azonban úgynevezett szegmentált munkapiacról beszélhetünk, azaz a bevándorlók többnyire olyan területeken dolgoznak, ahol alacsonyak a bérek, rosszak a munkakörülmények és nincs meg a munkahely biztonsága. Az ábra szerint Franciaországban és Belgiumban a legmagasabb a külföldiek körében a munkanélküliség – mind a férfiak, mind a nők esetében – messze felülmúlja a népesség egészére jellemző arányokat. Jelentős a különbség Németország, Svédország és Ausztria esetében is, valamivel kisebb az Egyesült Királyságban, Svájcban és Hollandiában. Több országban megfigyelhető, hogy a külföldi nők körében nagyobb a munkanélküliség, mint a külföldi férfiak esetében.

Munkanélküliségi ráta a fogadó népesség és a külföldiek körében egyes európai országokban, nemeként (2001/2002 évi átlagok)

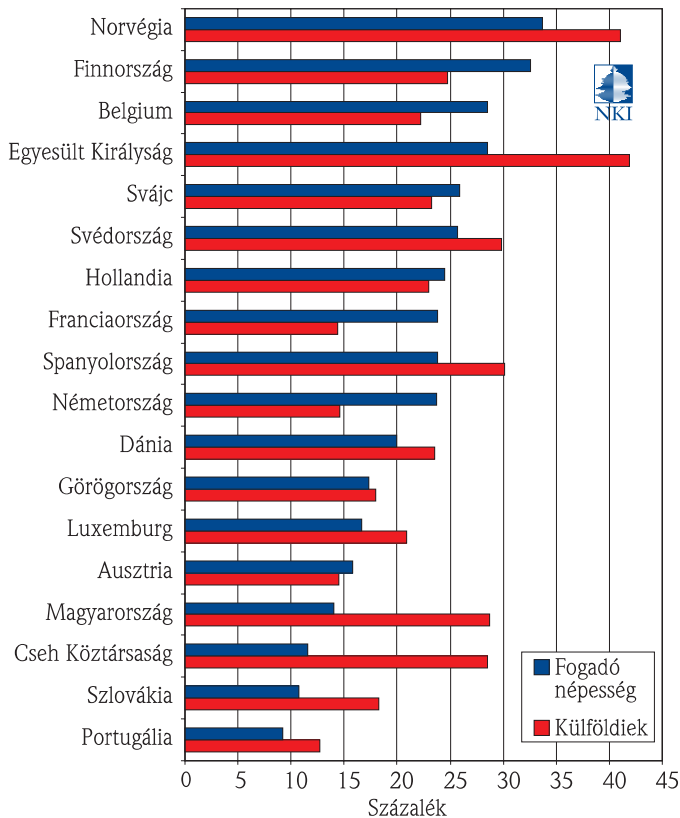
A külföldiek és a külföldi munkavállalók aránya egyes európai országokban

A bevándorlók, illetve a külföldiek munkapiaci helyzetét természetesen befolyásolja iskolai végzettségük. A 8. oldal szalagdiagramja szerint az Egyesült Királyságban és a Norvégiában élő külföldiek között a legmagasabb a felsőfokú végzettségűek aránya, míg Portugáliában, Ausztriában, Franciaországban és Németországban a legalacsonyabb. Az utóbbi két országban, továbbá Finnországban és Belgiumban a bevándorlók iskolázottsága messze elmarad a fogadó népességétől. Nyilván ez is szerepet játszik abban, hogy ezekben az országokban a külföldiek munkanélküliségi rátája viszonylag magas. Ugyanakkor néhány további országban (köztük Magyarországon) a külföldiek körében az átlagnál jóval nagyobb a diplomával rendelkezők aránya, ami – természetesen az adott ország gazdasági szerkezetétől behatárolva – munkapiaci részvételükben is tükröződik.

A külföldiek országoként meglehetősen eltérő mértékben jutnak állampolgársághoz. A 2002-es évi adatokat vizsgálva azt találjuk, hogy a legnagyobb (100 ezert meghaladó) létszámban Németországban, Franciaországban és az Egyesült Királyságban szereztek kül-

A felsőfokú végzettségűek aránya a fogadó népesség és a külföldiek körében egyes európai országokban (2001/2002 évi átlagok)

Az állampolgárságot szerzők száma és 1000 lakosra jutó aránya egyes európai országokban, 2002

Ország	Az állampolgárságot szerzők	
	száma	1000 lakosra
Belgium*	62 160	6,0
Svájc	36 515	5,1
Svédország	37 792	4,2
Lettország	9 421	4,0
Ausztria*	31 731	4,0
Dánia	17 300	3,2
Észtország	4 091	3,0
Hollandia	45 321	2,8
Franciaország**	139 938	2,4
Egyesült Királyság**	124 295	2,1
Norvégia	9 041	2,0
Németország	154 547	1,9
Luxemburg	754	1,7
Izland	434	1,5
Szlovénia	2 808	1,4
Írország*	2 817	0,7
Szlovákia	3 484	0,6
Finnország	3 049	0,6
Spanyolország	21 805	0,5
Cseh Köztársaság	3 261	0,3
Magyarország	3 369	0,3
Olaszország**	13 406	0,2
Ciprus	126	0,2
Litvánia**	471	0,1
Lengyelország	1 182	0,0
Portugália	255	0,0
Románia	242	0,0

* 2001-es adat

** 2003-as adat

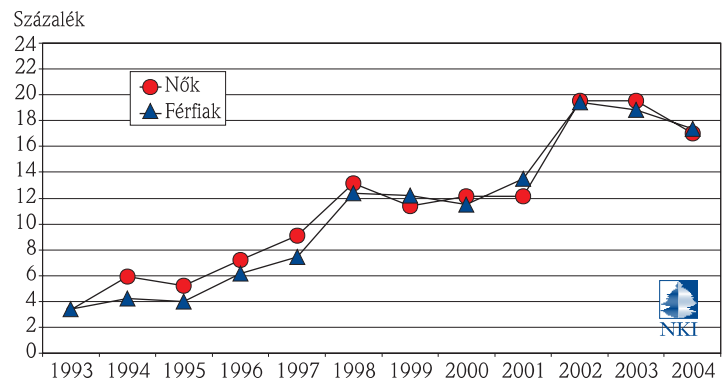
Forrás: Eurostat Yearbook, 2005

földiek állampolgárságot, a fogadó népesség számához viszonyítva azonban a kisebb országok – Belgium, Svájc, Svédország, Lettország és Ausztria – vezetnek (lásd a táblázatot).

Magyarországon a népesség fél százalékát sem éri el azoknak az aránya, akik 2002-ben állampolgárságot szereztek. Nagyobb időtávban – 1993 és 2005 között – összesen 100 694 fő kapott magyar állampolgárságot. Az új magyar állampolgárok mintegy kétharmada Romániából érkezett Magyarországra. Jelentős még a volt Jugoszláviából (12%), az Ukrajnából (8%) és az Oroszországból (5%) származók aránya. (Az egyéb kategóriába sorolt országok egyenként 1% alatti arányt képviselnek.) Összességében a magyar állampolgárságot kapott külföldiek mintegy 80–90%-a magyar nemzetiségű.

A Magyarországra bevándorlókhoz hasonlóan az állampolgárságot szerzők csoportján belül is megfigyelhető az idősebb korcsoport arányának növekedése. Míg az 1990-es évek első felében 6% alatt volt a 60 év felettek aránya az új magyar állampolgárok közt, az évtized vége felé átlépte a 10%-ot, az utóbbi években pedig már mindkét nemnél meghaladta a 16%-ot. Ezzel együtt továbbra is érvényesül a fiatalok (a 25-35 év közöttiek) dominanciája mind a bevándorlók, mind az állampolgárságot szerzők körében.

A 60+ évesek aránya a magyar állampolgárságot kapott személyek között, 1993–2004

Az utóbbi évtizedek másik változása, hogy a nők körében is egyre jobban terjedt a migráció, és ennek következtében napjainkban a nemek aránya a bevándorló népességben összességében kiegyenlített. A fejlett országokban a bevándorlók körében a nők aránya meg is haladja a férfiakét – Európában átlagosan 53%, Kelet- és Észak-Európában ennél is magasabb –, míg a fejlődő országokban alacsonyabb (46%). A külföldi népességben is többé-kevésbé egyforma a két nem aránya, viszont a külföldi munkavállalók között valamennyi ország esetében (ahol erre vonatkozó adat hozzáférhető) a férfiak vannak túlsúlyban. Ausztriában, Finnországban, Hollandiában például – 2001-es adatok szerint – a külföldi munkavállalók mintegy kétharmada férfi (holott a külföldi népességnek csupán 48–51%-a), Svájcban pedig a külföldi munkaerőnek közel háromnegyedét a férfiak teszik ki (míg az összes külföldinek az 53%-át).

A nők egyre hangsúlyosabb jelenléte a bevándorlók, illetve a külföldi népesség körében főként a nők munkavállalási célú migrációjának elterjedéséből következik, ám az is szerepet játszik benne, hogy az elmúlt évtizedben fokozódott a családdegresztív, illetve családalapítási indítékú migráció, ami elsősorban a nőket érinti. A női bevándorlók számának növekedése szintén új kihívást jelent a fogadó országok számára, mivel ők gyakran többszörösen hátrányos helyzetbe kerülnek: egyfelől a családjukon belül nőként vannak alárendelt szerepben, másfelől a fogadó társadalmon belül a migráns státusuk miatt, valamint munkavállalóként is a nemi szempontból differenciált munkapiacra. A női bevándorlók beilleszkedése a fo-

gadó társadalomba nagymértékben függ származási országuktól (illetve a magukkal hozott normáktól és tradícióktól), valamint iskolai végzettségüktől.

Ugyancsak problémaforrást jelent, hogy az 1960-as, 1970-es évekhez képest világszerte – és ezen belül Európában – megnőtt a menekültek és a menedékkérők száma. Főleg az 1980-as évek végén és az 1990-es évek elején volt ugrásszerű növekedés a menekültek számában, amit 2000 után némi visszaesés követett. A menekültek számát szerte a világon 2005-ben 13,5 millióra, Európában pedig mintegy kétmillióra becsülték, ami a bevándorló népesség 7%, illetve 3%-át jelenti. A menekültek többségét Európában a Törökországból, a volt Jugoszláviából, az Iránból, az Irakból, a Szomáliából és a Sri Lankából érkezettek teszik ki. Magyarországot 1989-ben érte – az NDK-ból és Romániából érkező – nagyobb menekülthullám, majd a délszláv háború következtében az 1990-es évek első felében. A Belügyminisztérium adatai szerint 2000 és 2005 között összesen 29 ezer menekült érkezett Magyarországra, egyharmaduk afgán, 15%-uk iraki, 13%-uk bangladesi. E menekültek 82%-a illegálisan lépte át a határt. Ugyanakkor ez idő alatt mindössze 900 fő kapott menekült, míg 3300 fő befogadott¹ státuszt.

A nemzetközi migráció terjedésében több tényező játszik fontos szerepet. Európa és a fejlődő világ között meglévő „demográfiai rés” – az európai népesség fogyásával és öregedésével – egyre szélesedik. A trendek alakulását a kibocsátó és a fogadó országok közötti földraj-

zi közelség és a történelmi–kulturális kötelékek mellett a személyes kapcsolathálók is nagymértékben befolyásolják. Az előrejelzések szerint az elkövetkező évtizedekben elsősorban az Európával szomszédos régiókból érkeznek majd bevándorlók. Ugyanakkor jelentős „gazdasági rés” is létezik az európai és a fejlődő országok között, és bár az utóbbiak fejlődése hosszútávon enyhíti a migrációs nyomást, rövidtávon a migráció további növekedéséhez vezet. Ugyancsak ebbe az irányban hat a tőke, az áruk és a szolgáltatások szabad áramlása, a gazdasági globalizáció. A közlekedésben és főleg az információáramlásban tapasztalható ugrásszerű fejlődés szintén erősíti a nemzetközi vándorlást, mivel egyre szélesebb rétegek számára teszi elérhetővé az elmozdulást. Továbbra is vitathatatlan azonban a fogadó és a küldő országokat összekötő közösségek és a személyes kapcsolathálókon keresztül áramló információk és egyéb erőforrások szerepe a migráció fenntartásában.

Az adatok forrása és bővebb információ: *Trends in International Migration*: SOPEMI 2003 Edition, OECD, 2004; *Trends in Total Migrant Stock: The 2005 Revision*. UN Population Division, 2006. <http://esa.un.org/migration>; *Demográfiai Évkönyv 2004*, Budapest: KSH, 2005; *Eurostat Yearbook*, 2005, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>

Gödri Irén NKI

¹ A nemzetközi vándorlásban használatos fogalmak magyarázatát lásd a KorFa 2005/2-3: 12. oldalán.

Demográfiai átmenet alulnézetben

Az elmúlt két évszázadban a tradicionális agrártársadalmak ipari társadalommá alakulását kísérő modernizáció egyik legfontosabb vetülete a népesedési változás, amelyet a *demográfiai átmenet* elmélete foglal egységes modellbe. Az elméletet a két háború közötti előzmények után 1945-ben Frank Notestein² alkotta meg a fejlett ipari országok 19–20. századi népesedéstörténetének kutatására alapozva. Feltételezi, hogy az átalakulásnak jól azonosítható kiinduló- és végpontja van: mindkettő alacsony népességnövekedéssel járó egyensúlyi állapot. De míg a kezdőpont egyensúlyi állapotát a termékenység és halandóság magas szintje, a végpontot e két demográfiai jelenség alacsony szintje fémjelzi. Az elmélet megengedi a különböző variációk lehetőségét az átmenet idejét, az egyes fázisok hosszát, valamint a tranzíciót kísérő népességnövekedés mértékét illetően, ugyanakkor a demográfiai átmenetet minden modern társadalomban lejátszódó általános és univerzális modellnek tekinti, amely része a modernizációs folyamatnak, és ily módon visszafordíthatatlan. Alapvető történeti törvényszerűség, amelyet minden társadalom megtapasztal a fejlődés bizonyos szintjétől fogva. „A demográfiai átmenet nem más, mint az általános (tudományos, gazdasági, mentális) forradalom egyik dimenziója, amely Nyugat-Európából indult el a Reneszánsz idején, és amely egymást követő hullámokban elérte Európa többi részét, és azután elterjedt a Földgolyó teljes egészén, egymásután megérintve a társadalmakat legmélyebb és legösszetettebb vonásaikban. Ebben az értelemben nem más, mint az életmódok modernizációjának demográfiai vetülete.”³ Emiatt többnyire úgy tekintik – amint azt az ENSZ népesség-előreszámításai

is tükrözik –, hogy sok vonatkozásban képes előre jelezni a jövőt: a kevésbé fejlett országok saját demográfiai jövőjüket láthatják a fejlettebb országok közelmúltjában és jelenében.

Az átmenet elmélete három fő szakaszra bontotta a termékenység és a halandóság szintjének változását:

- a *pretranzíciós* szakaszra, amelyben a halandóság és a termékenység magas volt, s a népességnövekedés csekély (ez is erős rövid távú ingadozásokból tevődik össze);
- az *átmenet* periódusára és végül;
- a *tranzíció* utáni időszakra, amikor a halandóság és a termékenység alacsony szintje mellett biztosított a népesség egyszerű reprodukciója, azaz helyreáll az eredeti egyensúlyi állapot, ám az összetevők más szintjén.

Az *átmenet* periódusa maga is két vagy három szakaszra bontható:

- az *első* a halandóság csökkenésével kezdődik, miközben a termékenység változatlanul magas szinten marad, és a természetes szaporulat gyors növekedésnek indul;
- a *második* fázisban (ennek elkülönítése nem általános) a termékenység egyre kisebb, de a halandóság erős csökkenése és a népesség korstruktúrája miatt a természetes szaporulat rövid ideig még nő, illetve tetőzik; majd
- a *harmadik* szakaszban a természetes szaporulat is gyors ütemben visszaesik a termékenység meredek, a halandóság lassuló ütemű csökkenése mellett, mindaddig, míg be nem áll az átmenet végét jelző egyensúlyi állapot.⁴

² Notestein, Frank (1945): Population. The long view. In Schultz, T. (ed.): *Food for the World*. Chicago University Press, Chicago, 36–57.

³ Chesnais, Jean-Claude (1992): *La démographie*. Presses Universitaires de France, Paris. 67.

⁴ Chesnais, Jean-Claude (1986): *La transition démographique: étapes, formes, implication économique*. INED-PUF, Paris.

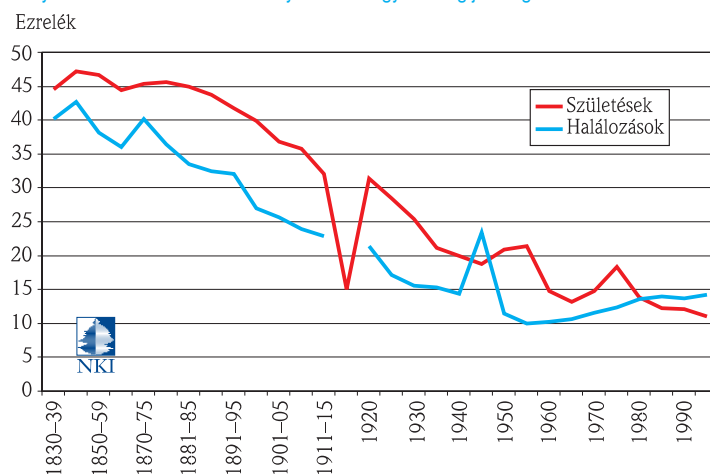
A demográfiai átmenet elméletét számos kritika érte. Kárhóztatták makro-elmélet jellege és érvelése miatt, amely ok-okozati viszonyba állítja a makro-folyamatokat, miközben ezek együttes előfordulását igazolja csupán. Kritizálták az átmenet determinisztikus és egyirányú jellegét, kétségbe vonták, hogy tapasztalatai alapján előre lehetne jelezni az átmenet előtt álló országok jövőjét. A történeti demográfiai kutatások eredményei megmutatták, hogy a termékenység és a halandóság szintje az átmenetet megelőzően is erősen ingadozott, így az átmenet előtti periódust igen nehéz elválasztani a tranzíció időszakától. Ugyanígy, a tapasztalat azt mutatja, hogy a tranzíció sehol sem zárult az elméletnek megfelelően: az átmenet utáni periódust sem jellemzi stabilitás (különösképpen nem a termékenységben). Sok helyen (például Franciaországban, Magyarországon) a termékenység csökkenése már jóval a modernizáció bármely megjelenési formája előtt megkezdődött (18. század vége, 19. század eleje), megelőzve a halandóság visszaesését. Ezekre a területeken az átmenet időszakában sokkal kisebb volt a népességnövekedés, mint a klasszikus tranzíció országaiban. Ami pedig a halandóságot illeti, csökkenése már a 19. század közepe előtt, az életszínvonal emelkedésétől, a mezőgazdasági termelés jelentős bővülésétől, illetve az életformák átalakulásától függetlenül következett be, és csak 1850 után kapcsolódott össze a modernizációs folyamattal.

A magyarországi kutatások sok tekintetben megerősítették a fenti kritikai észrevételeket. A termékenység szintjében erős regionális különbségek mutathatók ki, több körzetben bizonyított a korai születéskorlátozás (Dél-Dunántúlon az Ormánságban és a Sárközben, Nyugat-Dunántúlon az Őrségben).¹ A termékenység a 19. században lassan mérséklődött, az 1880-as szint még európai összehasonlításban is igen alacsonynak mondható. Mindez magas nupcialitás² (az első házasságkötés fiatal életkora, szinte teljes körű házasság) mellett következett be. A termékenység 1880 és 1910 közötti mintegy 10%-os csökkenése nem jelentősebb, mint a 19. század folyamán megfigyelt (premodern) csökkenés. Az 1880 és 1960 közötti időszak egészét tekintve a magyar termékenységszűkülés a legjelentősebb Európában. A halandóság a 19. században magas és csak lassan csökken, az 1870-es évekig visszatérő járványok, halandósági krízisek hátráltatják a népességfejlődést. A halandóság jelentősebb javulására csak az 1880-as évektől kerül sor. A termékenység csökkenését, a születéskorlátozás terjedését nem előzte meg a csecsemőhalandóság mérséklődése. Mindebből következik, hogy a demográfiai átmenet kezdete meglehetősen bizonytalan Magyarországon, a hagyományos 1880-as dátum inkább technikai jellegű, a rendszeres népszámlálások biztosította adatokhoz, és nem valóságos demográfiai változásokhoz kapcsolódik.³

Az alábbi ábrán⁴ látható, hogy a termékenység 1876 után (innen rendelkezünk biztos népmozgalmi adatokkal) a halandósággal párhuzamosan csökken, és noha a természetes szaporulat jelentős, a két arányszám közötti „olló” soha sem nyílik tágira, elmarad a robbanásszerű népességnövekedés. Az 1960-as években kétségkí-

vül lezárul az átmenet, de nem egyensúlyi állapot jön létre, hanem a termékenység és halandóság hullámzása, majd az 1980-as évektől természetes fogyás.

Nyers születési és halálozási arányszámok Magyarország jelenlegi területén 1830-1995*

* Az 1876 előtti arányszámok megközelítő értékek.

Ha elfogadjuk kiindulópontnak a hagyományosan használt 1880-as évet, akkor a magyarországi átmenet időzítését, hosszát és a népességnövekedés mértékét tekintve a németországihoz áll legközelebb az alábbi táblában bemutatott példák közül.

A demográfiai átmenet kezdete, vége, hosszúsága és a népességnövekedés mértéke néhány európai országban⁵

Ország	Az átmenet kezdete és vége	Hossza (év)	Népességnövekedés az átmenet idején (százalék)
Franciaország	1785–1970	185	162
Svédország	1810–1960	150	383
Olaszország	1876–1965	90	226
Németország	1876–1965	90	211
Magyarország	1880–1960	80	200

Magyarországon az átmenet viszonylag rövid és a népességnövekedés csekély, ami főleg annak következménye, hogy a halandóság javulása viszonylag későn, a termékenység csökkenése pedig viszonylag korán kezdődött. Láttuk ugyanakkor, hogy a kisebb térségekre vonatkozó, sőt, a mintavételes családrekonstrukciós vizsgálatok még korábban teszik a termékenységszűkülés kezdetét, legalábbis bizonyos települések és régiók esetében. Fontosnak látszik ezért kisebb földrajzi egységekben is megvizsgálunk az átmenet jellegzetességeit.

Logikus elemzési keretként a vármegye, illetve a település szolgálhat. A választott megye Pest-Pilis-Solt-Kiskun lett, részint mivel sok szempontból (felekezeti, etnikai, geográfiai sokfélesége) reprezentatívnek tekinthető az egész országra, részint az előtanulmányok nagy

¹ Lásd elsősorban Andorka Rudolf ilyen irányú kutatásait.

² A nupcialitás fogalmának rövid magyarázatát lásd a KorFa 2001/3–4: 10–12. oldalán.

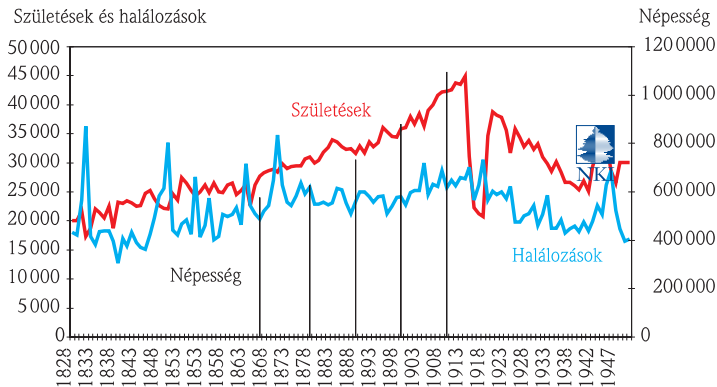
³ A demográfiai átmenet elméletének kritikáját és a magyarországi átmenetet illetően lásd: *Demográfiai átmenet Magyarországon*, KSH, NKI, Történeti Demográfiai Füzetek 9, 1991/1-ben megjelent tanulmányokat és Melegh Attila – Őri Péter: A második demográfiai átmenet elmélete. In Spéder Zsolt (szerk.): *Család és népesség – itthon és Európában*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet – Századvég Kiadó Budapest, 2003: 495–523.

⁴ Forrás: Andorka Rudolf (1998): La population hongroise du XVIIIe siècle à 1914 : In Bardet, Jean-Pierre – Dupâquier, Jacques: *Histoire des populations de l'Europe II. La révolution démographique, 1750–1914*. Fayard, Paris, 427–439. 430. és Dupâquier, Jacques – Faron, Olivier (1999): La Hongrie. In Bardet, Jean-Pierre – Dupâquier, Jacques: *Histoire des populations de l'Europe III. Les temps incertains, 1914–1998*. Fayard, Paris, 635–640.

⁵ Forrás: Livi-Bacci, Massimo (1999): *A világ népességének rövid története*. Osiris, Budapest, 133. A Magyarországra (jelenlegi terület) vonatkozó adatok forrása: Habcsek László (2001): Népeség reprodukció: múlt és jövő. *KSH NKI Történeti Demográfiai Évkönyv 2*. 285–303.

száma miatt. Elemzésünk egy nagyobb megyei szintű kutatás része, amely a Kárpát-medence 18–19. századi népességtörténetének rekonstrukciójára vállalkozott. A vizsgálat egyrészt a KSH által publikált megyei és községi szintű népszámlálási anyagokra (1869–1910), másrészt a szintén megjelent népmozgalmi adatokra épít.¹

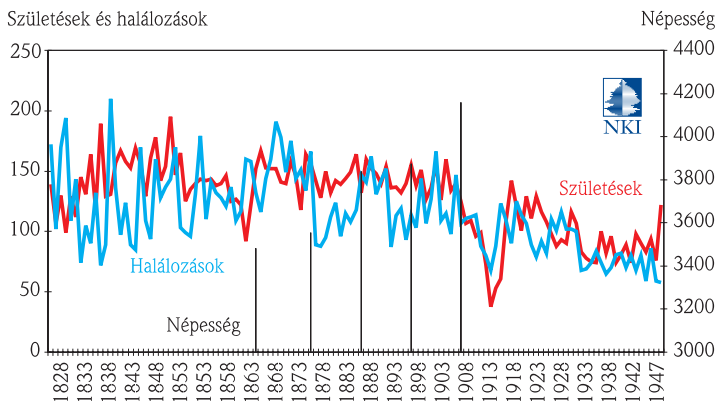
A születések, a halálozások és a népesség száma Pest-Pilis-Solt-(Kiskun) megyében, 1828–1949

Megyei szinten mintha a klasszikus demográfiai átmenet tanúi volnánk: előbb a halandóság kezd csökkenni, az 1870-es évek végétől, ami egyértelműen a korábbi halandósági krízisek háttérbe szorulásával magyarázható. A születésszám az első világháborúig emelkedik, itt egyértelműen törést szenved, de kisebb mértékben, mint a népességszám, így a század utolsó két évtizedétől már a fertilitás (kis mértékű) visszaesésével is számolnunk kell. A termékenység mérséklődése tehát szorosan összekapcsolódott a halandóság csökkenésével.

A megyén belül minden bizonnyal voltak olyan térségek, ahol a termékenységcsökkenés jóval korábban megkezdődött. Az 1770–1780-as években a lélekösszeírások tanúsága szerint az ezer házasságra jutó születések száma (ami meglehetősen durva mutatója a termékenységnek) jelentős differenciákat mutatott: a Duna mellett, a Solti járás területén találunk olyan településeket, ahol a mutató legalább 15%-kal alacsonyabb volt, mint a megyei átlag (Dunavecse, Solt, Dunapataj, Ordas, Foktő, Bátya, Fajs, Sükösd, Érsekcsanád, Szeremle, Bogyiszló). A rekordot Bogyiszló tartja, ahol a házasságonként született gyermek száma 40%-kal kevesebb, mint a megyében átlagosan.

A születések, a halálozások és a népesség száma Sükösdön, 1828–1949

¹ Az 1828 és 1900 időszakra vonatkozóan Klinger András és mások (összeáll.): *A népmozgalom főbb adatai községenként, 1828-1900. I-VIII.* KSH Budapest, 1972–1984. Az 1901 és 1910 közötti időszakra: *A Magyar Szent Korona országainak 1901–1910. évi népmozgalma községenként.* Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1913.

² Bővebben lásd Óri Péter: *A demográfiai viselkedés mintái a 18. században. Lélekösszeírások Pest megyében, 1774-1783.* KSH NKI Kutatási Jelentések 75, Budapest, 2003/2.

³ Hutteriták: termékenységet nem korlátozó kanadai szekta. A 20. század első felében a teljes (házasságonként) termékenységi arányszámuk 12,4. Ennyi volt tehát a teljes termékeny periódusukat házasságban leélő nők átlagos gyermekszáma.

Nem zárhatjuk ki, hogy itt is korai születéskorlátozással állunk szemben, mivel a régió földrajzilag közel fekszik és természeti adottságai terén hasonló a születéskorlátozást időben igen hamar megkezdő Sárközhöz.² A lap alján látható ábra a régió másik falujának, a római katolikus Sükösdnek a példáján a megyei átlagtól és a klasszikus átmenetmodelltől teljesen különböző népességfejlődés képét mutatja.

Sükösdön együtt mozog a születések és a halálozások száma. A 19. század utolsó harmadában (sőt valószínűleg korábban is, de a hiányzó népességi adatok miatt ezt nem lehet pontosítani) a termékenység erősen csökken — a népességnövekedést bevándorlás okozhatta. Tehát a modern demográfiai változás alternatív útjaként korai és tartós termékenységcsökkenést látunk a 18. század végétől kezdve, függetlenül bármely modernizációs folyamattól.

Pest-Pilis-Solt megye termékenységcsökkenését az úgynevezett princetoni indexek segítségével is megragadhatjuk, legalábbis 1869-től. A princetoni indexek azt fejezik ki, hogy az általános, házasságonkénti vagy nem házasságonkénti termékenység az úgynevezett természetes (korlátozás nélküli) hutterita³ termékenység hányad részét teszi ki.

Az általános termékenység indexe (I)*

	Magyarország	Pest megye	Budapest	Kecskemét
1869	Nincs adat	0,591	0,419	0,473
1880	0,440	0,561	0,393	0,480
1890	0,443	0,549	0,395	0,510
1900	0,419	0,501	0,298	0,442
1910	0,384	0,461	0,202	0,432

* Valamennyi területi egység a korabeli közigazgatási határok szerint értendő.

A Magyarországra vonatkozó adatok forrása: Kamarás Ferenc: „A magyarországi demográfiai átmenet sajátosságai, 1900–1920”. In: *Demográfiai átmenet Magyarországon, KSH, NKI, Történeti Demográfiai Füzetek 9, Budapest, 1991: 174.*

Láthatjuk, hogy az országosnál magasabb termékenységi értékek már 1869 óta folyamatosan csökkennek a megyében. Nyilvánvaló, hogy a csökkenés egyik centruma Budapest, ám az alföldi agrárközpont, Kecskemét is alacsonyabb értékeket mutat. E két utóbbi esetben az 1870–80-as években látunk némi megtorpanást. Eddigi tapasztalataink alapján kijelenthetjük, hogy a termékenységcsökkenés a 19. század végére jelentősen előrehaladt, megyei szinten folyamatos volt, míg a két vizsgált város esetében az 1890-es évek látszanak egyértelmű fordulópontnak. A termékenység csökkenése három központból terjedhetett: a korai születéskorlátozó falvakból, Budapestről és az alföldi mezővárosokból.

A KSH által 1913-ban publikált községsoros népmozgalmi adatbázis alapján kísérletet tettünk a demográfiai változás típusainak meghatározására. Klaszterelemzés segítségével vizsgáltuk 217 település adatait (nyers házasságkötési, születési, halálozási, természetes szaporodási, növekedési, migrációs, csecsemőhalandósági arányszámát, valamint a törvénytelen születések arányát). A mutatók együttes elemzése révén 10 településcsoportot kaptunk. A tíz csoportot három nagyobb, egymástól jól elkülöníthető kategóriába lehetett összevonni: egy premodernre, ahol a termékenység és halandóság még nem, vagy alig csökkent, egy átmenetire, ahol a változás már megindult, és egy olyanra, ahol mind a termékenység, mind a halandóság csökken.

Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye településeinek csoportosítása az 1901–1910-es évek demográfiai jellemzői alapján

A klaszter sorszáma	A klaszter településeinek száma	Demográfiai viszonyok	Termékenység	Halandóság	Népességnövekedés	A normák ereje (törvénytelen születések)
2.	25	Premodern	Magas	Magas	Átlagos	Erős
7.	4	Premodern, lassan csökkenő halandósággal	Magas	Magas	Kicsi	Gyenge
5.	29	Premodern, lassan csökkenő halandósággal	Magas	Magas	Kicsi	Átlagos
1.	56	Átmeneti	Magas	Csökkenő	Kicsi	Erős
3.	24	Átmeneti	Csökkenő	Alacsony	Kicsi	Erős
4.	28	Átmeneti	Csökkenő	Alacsony	Erős	Átlagos
6.	40	Erősen változó	Alacsony	Alacsony	Kicsi	Átlagos
8.	4	Erősen változó	Alacsony	Alacsony	Erős	Nagyon gyenge
9.	6	Erősen változó	Alacsony	Alacsony	Nagyon erős	Gyenge
10.	1	Erősen változó (Budapest)	Alacsony	Alacsony	Nagyon erős	Nagyon gyenge

dóság mutatói már igen alacsonyak voltak. A magas, illetve alacsony értékeket a megyei átlaghoz viszonyítva kell értelmezni. A klaszterelemzés végeredményét a fenti táblázatban mutatjuk be.

Szemponctunkból most az erősen változó kategória a legérdekebb. Budapest és az agglomerációs települések (9. klaszter) mellett a 6. és 8. klaszter tartalmazza az alföldi nagy mezővárosokat (Kiskunhalas, Nagykőrös, Cegléd), valamint a Duna melletti, már a 18. század végén alacsony termékenységet mutató falvakat. Itt is megerősítést nyert tehát az a korábbi feltételezésünk, hogy a demográfiai változásnak (elsősorban a termékenységsökkenésnek) van olyan korai változata, amely nem kapcsolódik a modernizációhoz és agrárkörnyezetben megy végbe. Van egy alföldi típusa, ahol a változás kezdete nem világosak, de az minden bizonnyal kapcsolódik a 19. század

második felének agrárfejlődéséhez. A harmadik típust Budapest és környéke képviseli, itt a termékenység már 1869-ben is alacsony volt, ám igazán jelentős csökkenés az 1890-es évektől következett be.

Elemzésünk megmutatta, hogy településszinten vizsgálva a demográfiai átalakulást, több változat különböztethető meg. Az ország maga is nehezen fér bele a klasszikus demográfiai átmenet elméletébe, helyi vizsgálatok pedig tovább árnyalhatják a képet. Mindez feltárja az egyetemes érvényűnek szánt makro-elméletek gyengeségeit, és megmutatja, hogy azonos jelenségek (esetünkben a termékenységsökkenés) mögött igen eltérő okok állhatnak.

Óri Péter *NKI*
peter.ori@nki.ksh.hu

A népesség öregedése itthon és Európában

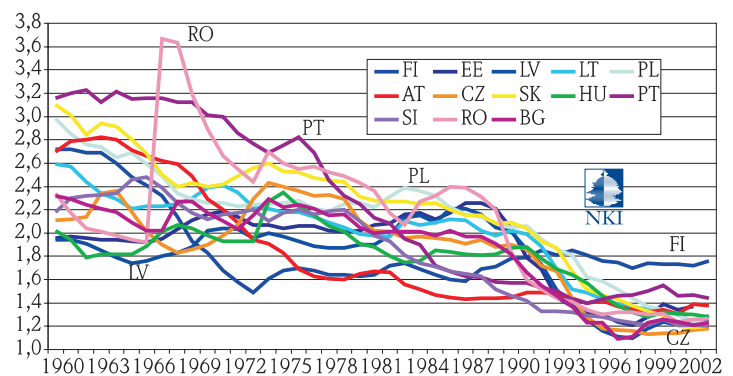
A demográfiai öregedés a népesség korösszetételének változását, az idősök részarányának növekedését jelenti. A népesség korösszetétele nemcsak öregedhet, hanem fiatalodhat is, illetve a fiatalodás és az öregedés időszakai változhatnak egymást. Manapság azonban világszerte a népesség öregedésének vagyunk tanúi. Leggyakrabban a 60, vagy egyre inkább a 65 évesek és idősebbek össznépességen belüli részarányával, illetve ennek emelkedésével jellemezzük. Mérjük továbbá az úgynevezett kettős öregedést, amely a legidősebbek (a 85 vagy 90 év felettiek) arányának növekedését jelenti az összes idős népességen belül.¹

A demográfiai öregedést a termékenység, a halandóság és a vándorlás egyaránt befolyásolja. A termékenység hatása egyértelmű: kevesebb gyermek a népesség öregedéséhez, több születés a népesség fiatalodásához vezet – egyébként változatlan körülmények mellett. A halandóság csökkenésének/emelkedésének hatása attól függ, mely korcsoportokat érinti. Ha az átlagnál fiatalabbak halandósága csökken, a népesség – egyébként változatlan feltételek mellett – fiatalodik, ám az idősebbek életésélyeinek javulása esetén öregedik. Mivel a nemzetközi vándorlásban résztvevők korösszetétele rendszerint fiatalabb, mint a nem vándorlóké, a bevándorlási többlet inkább fiatalítja, a kivándorlási többlet inkább öregíti a népességet.

Írásunkban két öregedési mutatószám, továbbá a termékenység és az időskori halandóság alakulását tekintjük át Magyarországon (HU),

továbbá kilenc átmeneti (volt szocialista) országban és három hagyományos európai piacgazdaságban. Kilenc olyan rendszerváltó államot választottuk ki, ahol az átmenet viszonylag békés (Románia kivételével vértelen) volt. Ezek északról dél, illetve nyugatról kelet felé haladva: Észtország (EE), Lettország (LV), Litvánia (LT), Lengyelország (PL), Csehország (CZ), Szlovákia (SK), Szlovénia (SI), Románia (RO) és Bulgária (BG). Az összehasonlítás viszonyítási alapjául a

Egy nőre jutó átlagos gyermekszám (teljes termékenységi arányszám), 1960–2003

Az adatok forrása: Recent Demographic Developments 2004, Council of Europe.

¹ Az idősök (65+) és az aktív kőrúak (15–64) számának hányadosa az időskori függőségi mutató, míg az idősök és a gyermekkőrúak (0–14) számának aránya az öregedés sebességének jelzőszáma.

rendszer váltó országokhoz földrajzilag–történelmileg legközelebb álló északi Finnországot (FI) és közép-európai Ausztriát (AT), továbbá a „virtuális szomszéd” déli Portugáliát (PT) választottuk.

Már a 65+ évesek arányát tekintve meglehetősen nagy a szóródás a 13 ország között.

A férfiak körében 9–15% közötti az idősek aránya (Szlovákia – Bulgária), a nők körében 14–20% közötti (Szlovákia – Lettország). Magyarország Ausztriához és Finnországhoz hasonlóan a középmezőnyben helyezkedik el 12% körüli férfi és 18% körüli női aránnyal.

A 65+ évesek arányát legerőteljesebben alakító tényező a termékenység szintje és változása a megelőző mintegy száz éven át. A rendelkezésre álló adatok alapján azonban csak az 1960-tól terjedő időszakot tudjuk áttekinteni.

A korstruktúra alakulása szempontjából nem közömbös, hogy az 1960-as évek első felében Portugáliában, Ausztriában és Finnországban a megelőző 1950-es évekénél is *magasabb* szintet, helyi maximumokat ért el a termékenység (baby boom), míg Észtségban, Lettországban és Magyarországon már ekkor az egyszerű reprodukció szintje (2,1 gyermek/nő) alá süllyedt, történelmi minimumokat produkált. A termékenység általában, illetve az ismert hullámzásokat (szigorú abortusztilalom és a fogamzásgátlók hiánya Romániában, gyermeknevelést könnyítő intézkedések Magyarországon stb.) követően minden országban visszaesett (Portugáliában az 1960-as 3,16-ról 2003-ra 1,44-re). Az 1990-es években a rendszer váltó országokban

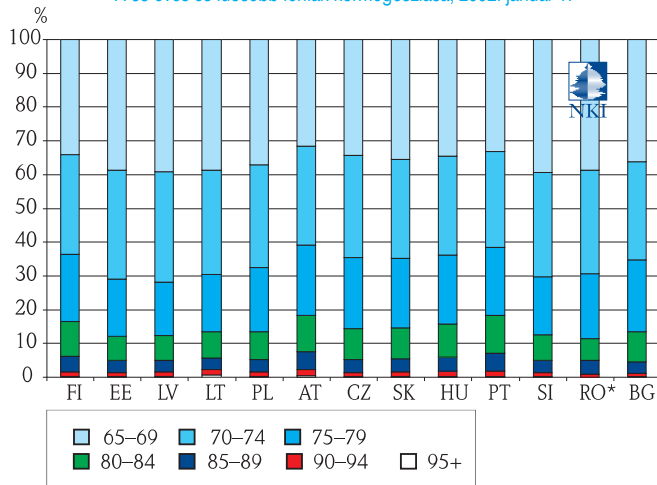
tovább gyorsult a termékenység csökkenése, és igen alacsony szinten stabilizálódott. Finnország (1,76), Portugália (1,44) és Ausztria (1,38) 2003-as értékeit egyedül Észtség közelíti meg.

A kettős öregedés mutatószámait tekintve a rendszer váltó és a nem rendszer váltó országok jobban elkülönülnek egymástól, mint a 65+ évesek részarányát tekintve. Finnországban és Ausztriában a férfiak és a nők körében is kiemelkedően magas a legidősebbek aránya, ám Portugália csak a férfiak tekintetében mutat a rendszer váltó országoknál kedvezőbb helyzetet. A mediterrán országokra jellemző módon Portugáliában is az tapasztalható ugyanis, hogy a nők életésélyei kisebb mértékben múlják felül a férfiakét, mint a kontinens más tájain. Ebből (is) adódik, hogy a legidősebb portugál nők nem képviselnek nagyobb arányokat a 65+ évesek között, mint Csehországban, Magyarországon, vagy Szlovéniában.

A kettős öregedés folyamata az időskori halandósággal hozható leginkább összefüggésbe, amit a 65 éves életkorban várható élettartammal mérünk.

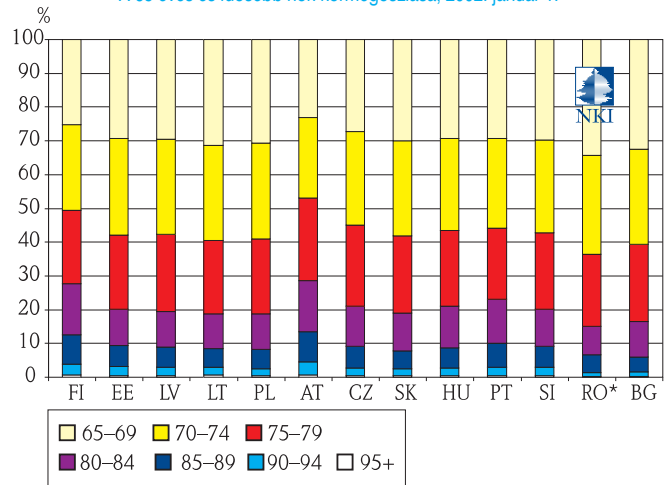
A termékenység mutatójánál tapasztaltakkal ellentétben az időskori mortalitás az 1960-as évek végén (nők), illetve az 1970-es években (férfiak) szóródott a legkevésbé, azóta mind a vizsgált országok, mind a nemek közötti különbség jelentősen nőtt. Alig akad olyan volt szocialista ország, ahol a rendszer váltás előtt javultak volna az idős férfiak életkilátásai¹, a nőké is alig, s csak az 1990-es években gyorsult a tempó. 2003-ban a 65 éves nők várható élettartama tekin-

A 65 éves és idősebb férfiak kor megoszlása, 2002. január 1.

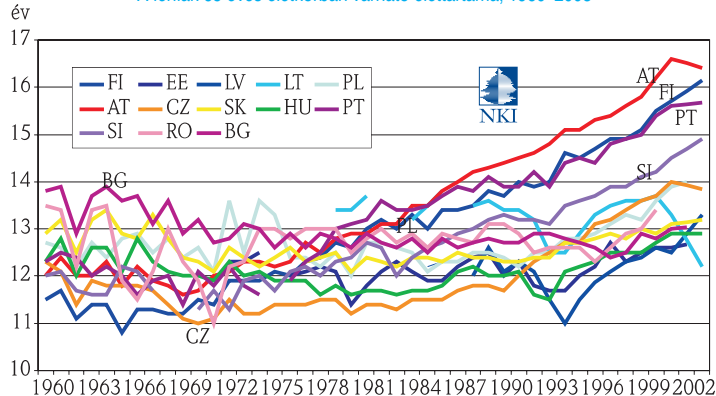
Az adatok forrása: Recent Demographic Developments 2002, Council of Europe.
* 2001

A 65 éves és idősebb nők kor megoszlása, 2002. január 1.

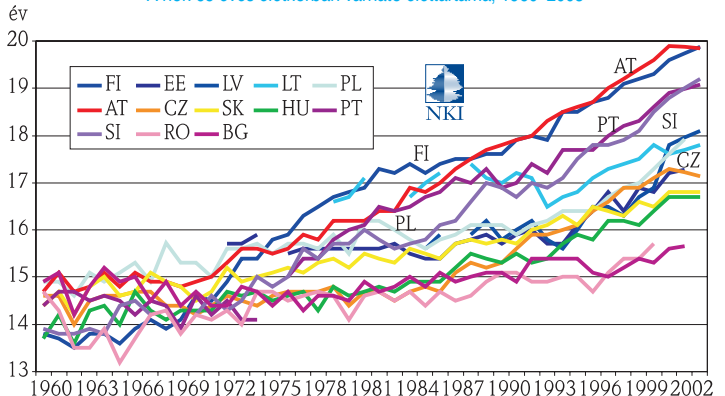
Az adatok forrása: Recent Demographic Developments 2002, Council of Europe.
* 2001

A férfiak 65 éves életkorban várható élettartama, 1960–2003

Az adatok forrása: Recent Demographic Developments 2004, Council of Europe.

A nők 65 éves életkorban várható élettartama, 1960–2003

Az adatok forrása: Recent Demographic Developments 2004, Council of Europe.

¹ A magas „rendszer-specifikus” halandóság tehát nemcsak a középkorú férfiakat sújtotta.

teében Ausztria és Finnország vezetett közel 20 évvel, Szlovénia elérte a portugál értéket (19 év), és alacsonyabb szinten, de közel párhuzamosan haladtak az északi és a közép-európai volt szocialista országok, köztük Magyarország, görbéi (2003-ban 16,7–18,1 évet érve el). Továbbra is jelentős a lemaradás Bulgáriában és Romániában.

A 65 éves férfiak várható élettartama 2003-ban 2,6–5,6 évvel (Bulgária – Lettország) maradt el a nőkéttől. Szlovénia értéke (2003-ban 14,9 év) a három régi EU tagállam (15,7–16,4 év) és a többi volt szocialista ország között húzódik. Ez utóbbiakban az idős férfiak 1,1–2,7 évvel remélhetnek rövidebb életet, mint Szlovénia 65 éves férfi lakossága.

Összefoglalásképpen elmondható, hogy minden vizsgált országban a termékenység csökkenése és alacsony szintje a demográfiai

öregedés legfőbb tényezője, amelyhez a jobb anyagi helyzetben lévő országokban (Szlovéniát is ide értve) az idős népesség egészségének, életkilátásainak javulása járult. A volt szocialista országok többségében az időskorúak várható élettartamának meghosszabbodása évtizedeken át alig játszott szerepet az öregedésben. Az utóbbi években bekövetkezett kedvező folyamatok ugyanakkor arra utalnak, hogy – bár felzárkózásról nem beszélhetünk – megállt a távolodás. Az megélt évek számának gyarapodása egyrészt civilizációs vívmány, másrészt társadalmi és egyéni nyereség, amelyet akkor lehet kamatoztatni, ha a lehető legjobb egészségben, aktívan telik el, és ennek fontossága valamennyi generáció gondolkodásában, gondoskodásában és egyéb tevékenységében kellő teret nyer.

Daróczi Etelka *NKI*
etelka.daroczi@nki.ksh.hu

KITEKINTÉS

Külföldön, Magyarországon

Nincsenek véletlenek. Hat hónappal ezelőtt még el nem tudtam volna képzelni, hogy utolsó egyetemi évem második szemeszterét külföldön, ráadásul Budapesten fogom tölteni.

A nevem Lina Noschese, egy szép dél-olasz város, Salerno melletti kisvárosból származom. 2001-ben költöztem Milánóba, hogy közgazdaságtant tanuljak a Bocconi Egyetemen. 2004-ben nemzetközi marketing és új technológiák gazdaságtana szakon szereztem alapidplomát, majd posztgraduális közgazdasági és társadalomtudományi tanulmányokba fogtam, szintén a Bocconi Egyetemen. Tavaly novemberben merült fel az a lehetőség, hogy szakmai gyakorlatra menjek a magyar Népeségstudományi Kutatóintézetbe, és én örömmel ragadtam meg a remek alkalmat.

Akkor mindössze annyi tudtam Budapestről, hogy egy kis „ex-kommunista” ország, Magyarország fővárosa. Nem volt világos képem sem a városról, sem a kultúráról, sem a társadalmi környezetről. Sok barátom nagyon meglepődött a választásomon, kíváncsian kérdezték, miért döntöttem úgy, hogy egy keleti országban fogom tölteni a gyakorlati időt, mivel úgy gondolták „*sokkal jobb lenne*” ezt a tapasztalatot más országban – leginkább Angliában, Franciaországban, vagy Németországban – megszerezni. Ezt némi aggodalommal hallgattam, ugyanakkor kíváncsiság és lelkesedés töltött el, hogy valami mást fogok csinálni, mint a többi Bocconi diák.

Februárban érkeztem Budapestre, s a kezdet nem volt könnyű: sokkolt az idegen nyelv és az időjárás (korábban soha életemben nem voltam ilyen hideg helyen!), egyedül kellett megoldanom a mindennapi ügyes-bajos dolgokat, például lakást és lakótársat találnom, és megpróbálni kialakítani egy számomra teljesen új és más „életformát”.

Az első benyomások tehát nem voltak túl jók, kivéve a „munka világát”, mivel ott az első perctől szívélyesen fogadtak.

A négy hónap hamar elszállt, sokkal gyorsabban, mint képzeltem, és ha az ember azt tapasztalja, szalad az idő, az azt jelenti, hogy jól érzi magát. Így volt ez az én esetemben is, sok szempontból életem eddigi legszebb élménye volt az itt töltött időszak.

Ami a „szakmai” oldalt illeti, volt alkalmam kipróbálni és továbbfejleszteni a demográfiai dinamikáról és az adatelemzéséről az egyetemen szerzett tudásomat és megismerni más társadalmi és kulturális közeg jellemzőit. Ráadásul ez a város egyszerűen nagyszerű! Minden egyes épület, minden egyes hely annak a kultúrának az erejét tanúsítja, amely az egymást követő „idegen uralmak” és a nagy történelmi változások ellenére elevenen él; van valami sajátos, amit nem tudok szavakba önteni ... a Duna és hídjainak látványa, a csillogó fények az éjszakai tájban elbűvölővé teszik a várost. Minden lehetőség adott a szórakozásra, a legkülönbözőbb igény és ízlés szerint: a színházi előadásoktól a pihentető termálfürdőkig, parkok, éttermek (és a magyar specialitások

Februárban Mohácson

kitűnőek!), pub-ok és diszkók, különféle kiállítások, zenei fesztiválok és kulturális rendezvények ... az egyetlen probléma, hogy nehéz válasszani!

Felkerestem néhány Budapesttől távolabbi nevezetes vidéket, nagyon tetszettek... Sosem felejttem el a mohácsi busójárást, vagy a kontinens legnagyobb tavának látványát a tihanyi hegytetőről. A magyar emberek olyan szívélyesek a külföldiekkel (még ha nehéz és különös nyelven beszélnek is!), hogy most már minden tekintetben kellemesen és bizonyos értelemben otthonosan érzem magam.

Ez a szakmai gyakorlat életem első nemzetközi tapasztalata volt, és nemcsak azért volt nagyszerű, mert Budapesten töltöttem, hanem azért is, mert a világ minden tájáról találkozhattam itt emberekkel, akikkel sokat jártam együtt várost, megosztottuk élményeinket. Elképzeléseim várakozáson felül teljesültek, és tényleg nehéz a búcsú ... A bőröndöm sokkal nehezebb lesz, mint mikor megérkeztem, mert felejthetetlen emlékeket és élményeket viszek magammal, a személyiségem gazdagabb, a gondolkodásom nyitottabbá vált.

Budapest, 2006. május 26.

Lina Noschese, *Bocconi Egyetem*, Milánó
lina.rainbow@ti.it

SZEMLE

Nők és férfiak – keresőmunka, házimunka

A „család” tematikájú ISSP 2002-es
adatfelvétel elemzése

Szerző: Blaskó Zsuzsa.
KSH NKI Kutatási jelentések 82,
Budapest: KSH, 2006/1, 116 oldal, 1500 Ft.

Tartalom:

Bevezető • 1. Társadalmi attitűdök, nemi ideológiák •
1.1 Vélemények 2002 • Nemi szerepek • Anyaszerep
• Gyerekek • Házasság • 1.2. A vélemények változása

1988–1994–2002 • A nemi szerepekkel kapcsolatos attitűdök a rendszerváltás előtt • A hagyományos értékek megerősödése – Attitűdök a rendszerváltást követően • Enyhe értékmodernizálódás – Attitűdök 2002 • 2. A háztartási munkák megosztása a párkapcsolatban élők körében • 2.1. Ki mennyi házimunkát végez? – Leírás elemzés • Nők • Férfiak • 2.3. Munkapiaci jelenlét és házimunka • 2.4. Ki mennyi házimunkát végez? – Modellek • Nők • Férfiak • 3. A házimunka párkapcsolaton belüli megosztásának típusai és egyenlőtlenségei • 3.1. A házimunkára fordított idő hossza • 3.2. Az egyes feladatok megosztása • 3.3. A munkamegosztás típusai • 4. Elégedettség a házimunka megosztásával • 4.1. Elvárások, igazságérzet, házastársi konfliktusok • 4.2. Igazságérzet és tényleges munkavégzés • 4.3. Miért nem elégedetlenebbek a nők? • 5. A házimunka és a keresőmunka összeegyeztetése • 5.1. Az otthon és a munkahely terhei • 5.2. Az otthon terheinek hatása a munkára, illetve a munka terheinek hatása az otthoni feladatokra • A munkaterhelés hatása az otthoni teendőkire • Az otthoni feladatok hatása a munkahelyi feladatokra • 6. Összegzés és megválaszolatlan kérdések • Hivatkozások • A vizsgálat kérdőíve

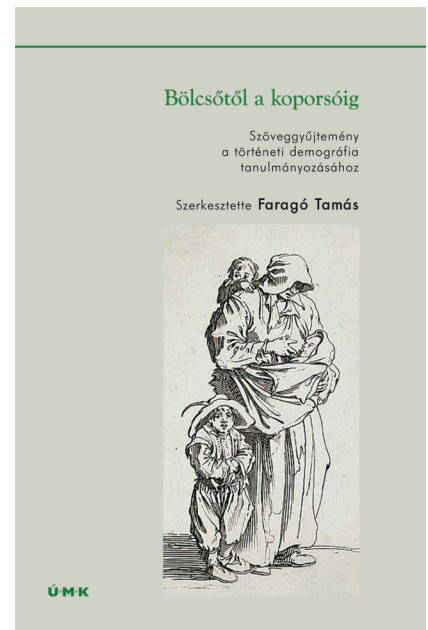
Bölcsőtől a koporsóig

Szöveggyűjtemény a történeti demográfia tanulmányozásához

Szerkesztő: Faragó Tamás.
Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, 2005,
407 oldal, 3500 Ft.
ISBN: 963 9494 85 2

„Kiadványunk célja egy olyan szöveggyűjtemény létrehozása volt, mely a történeti demográfiába bevezető foglalkozások segédkönyvét képezheti bármelyik ebben érdekelt felsőoktatási intézményben. Válogatásunk fő szempontjait a kiválasztott szöveg szemléletformálásra való alkalmassága, avagy adatközlő jellege és ezen túl-

menően, amennyiben lehetett, frissessége képezte. Egyaránt fontosnak éreztük ugyanis mind a demográfiai szemlélet történeti oktatásban való érvényesítését, mind bizonyos mennyiségű, a múltra vonatkozó népeségstatisztikai adat közlését.” (Előszó, 7. oldal).
A 41 tanulmányt, tanulmányrészletet tartalmazó összeállítás 14 fejezetre tagolódik: • Források és módszerek • A népesség szerkezete – nemek és korcsoportok • Párvalasztás, házasság, válás • Család és háztartás • Születés és termékenység • Halandóság és halálozás • Települési és vándormozgalmak • A népesség térbelisége • Népesség és gazdaság, népesség és társadalom • Kultúra, felekezet, etnikum • Teória és gyakorlat • A hagyományos demográfiai rendszer és a demográfiai átmenet • Kis magyar népességtörténet • Magyarország és a nagyvilág.

NAPTÁR

Öregedés – öregség

Ez volt a témája a Központi Statisztikai Hivatal és a Magyar Statisztikai Társaság rendezésében 2006. június 8-án, a KSH *Keleti Károly* termében tartott konferenciának, amelyet az Ifjúsági-, Családügyi-, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium támogatott. A konferenciát Bagó Eszter, a KSH elnökhelyettese és Korörsz Lajos államtitkár, az Idősügyi Tanács titkára nyitotta meg. Az előadások anyagából kiadvány készül.

A délelőtti ülés programja (elnöke Spéder Zsolt, a KSH NKI igazgatója):

Demográfiai megközelítések

A demográfiai öregedés Európában: tényezők és tendenciák (Hablícsék László, KSH NKI)

A demográfiai öregedés tényezői Ausztriában és Magyarországon (Daróczi Etelka, KSH NKI)

Az időskorúak főbb demográfiai és foglalkozási jellemzői (Lakatos Miklós, KSH Népszámlálási Főosztály)

Öregedés és nyugdíjellátás

Az életpálya szakaszai – nyugdíjrendszer (Augusztinovic Mária, MTA Közgazdaságtudományi Kutatóintézet)

A nyugdíjrendszer demográfiai hatásai (Mészáros József, BME Szociológia és Kommunikáció tanszék)

A délutáni ülés programja (elnök Harcsa István, a KSH Társadalomstatisztikai főosztály vezetője):

Életkörülmények – társadalmi gondoskodás

Az életút utolsó szakaszának alakulása a modern társadalomban (Vaskovics László, Universität Bamberg, Németország)

Idősek otthon – új lehetőségek (Széman Zsuzsa, MTA Szociológiai Intézet)

Az idősek napi életritmus (Giczi Johanna, KSH Társadalomstatisztikai főosztály)

A nyugdíjas háztartások jövedelmi és fogyasztási jellemzői (Lakatos Judit, KSH Életszínvonal és Emberierőforrás-statisztikai főosztály)

Hozzászólások, vita
Zárszó

EPC2006, Liverpool

Az Európai Népeségstudományi Egyesület (EAPS)¹ „Demográfiai kihívások az öregedő társadalmakban” címmel 2006. június 21-24. között rendezte 9. konferenciáját a Liverpooi Egyetem Földrajz tanszékének meghívására. A rendezők kifejezett szándéka volt, hogy lehetőséget teremtsenek azoknak a kérdéseknek a sokoldalú megvitatására, amelyeket a 2005. márciusában kiadott Zöld könyvben („Szembenézve a demográfiai változással: új szolidaritás a generációk között”) az Európai Bizottság Munkaügyi és Szociális Ügyek Igazgatósága fontosnak tartott kiemelni. A plenáris üléseken kívül a munka több mint hetven, részben párhuzamosan tartott ülésen zajlott, amelyek 12 általános témát érintettek (zárójelben a szekciók sorszáma):

¹ Az EAPS-ről a KorFa 2003/1–2: 10. oldalán olvasható rövid tájékoztató.

- **Termékenység:** (9) Késői gyermekvállalás, ikerszülések és mesterséges technológiák (12) A termékenység alakulása Közép- és Kelet-Európában (17) A termékenység alakulása a fejlődő országokban (34) Differenciális termékenység a múltban (43) Alacsony termékenység Európában (44) Gyermekvállalási szándékok és preferenciák (52) A termékenység társadalmi-gazdasági meghatározói.

- **Család és háztartás:** (15) A partnerkapcsolat felbomlása és a gyerekek (19) Demográfiai változás és a család (21) Gyermekvállalás és gyermekellátás (29) Az otthon elhagyása és családalapítás (31) A családi kapcsolatok változása a nemek szempontjából /első rész/ (36) Termékenység, partnerkapcsolat és generációk közötti kapcsolatok (37) Partnerkapcsolatok (47) A családi kapcsolatok változása a nemek szempontjából /második rész/ (53) A házaság felbomlása (59) Társadalmi nem és generációk.

- **Egészséges reprodukció (életadás):** (6) Egészséges életadás (24) Egészséges életadás és művi vetélés (56) Egészséges életadás és termékenység (72) Az életadás egészsége és a meddőség.

- **Egészség, betegség és halandóság:** (4) Egészség és halandóság Kelet-Európában (11) Családi élet, egészség és halandóság (14) A vándorlók halandósága (30) Az éleljárók: a legalacsonyabb halandóságu népségek (38) HIV és AIDS (40) Halandóság és továbbélési modellek, egy csöpp filozófia (45) Egészség és egyenlőtlen egészség-esélyek idős korban (46) A magas és növekvő halandóság meghatározó tényezői Kelet-Európában (48) A társadalmi nemmel kapcsolatos halandóság-kutatás (54) Társadalmi-gazdasági státus szerinti különbségek az egészség és a halandóság terén (55) A halandóság elemzése biodemográfiai szempontból (74) Halandóság és reprodukció (49) A halandóság nemek közötti különbsége.

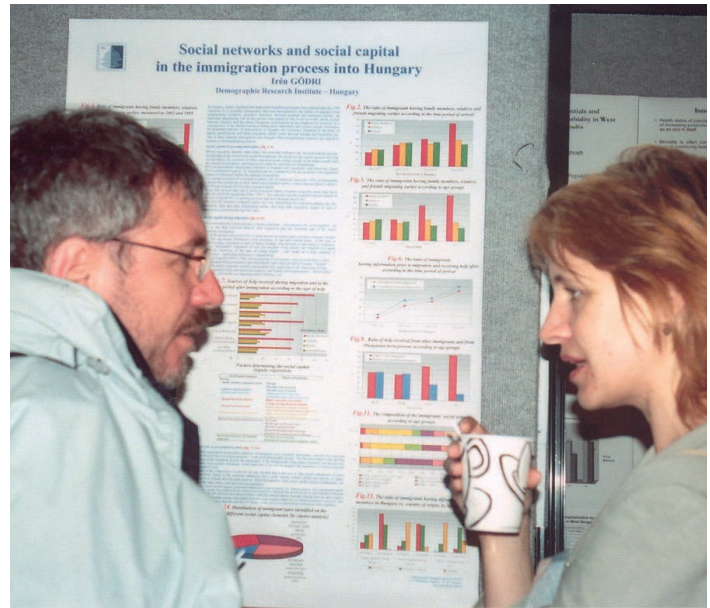
- **Regionális és helyi népességváltozás:** (22) A népesség változása nemzeti és regionális szinten (60) Belföldi vándorlás /első rész/ (62) Népesedési folyamatok városi térségekben (68) Belföldi vándorlás /második rész/.

- **Nemzetközi vándorlás és a vándorló népesség:** (4) Nemzetközi vándorlás Európában (14) A vándorlók halandósága (18) A bevándorlók beilleszkedési folyamata (28) A nemzetközi vándorlás demográfiai szempontjai (33) Változások a bevándorlás mediterrán modelljében (35) Míről van szó, amikor nemzetközi migrációról beszélünk? (41) Nyugdíjazás és az idősek vándorlása (57) A szabályos és a szabályozatlan migráció kezelése (65) A nemzetközi vándorlás gazdasági meghatározói és következményei.

- **Demográfiai öregedés:** (5) Az idős emberek várható életkörülményei Európában (7) Generációk közötti kapcsolatok (8) A demográfiai öregedés nemzeti és regionális dimenziói (10) Életkornormák (13) Az öregedésre adott közösségi és politikai válaszok (27) Vitaforum a demográfiai kihívásokról az öregedő társadalmakban (69) Társas kapcsolatok, lakás-körülmények, gondoskodás és jól-lét az élet alkonyán.

- **Népesség, fejlődés és környezet:** (32) Népesség, fejlődés és környezet a fejlődő országokban (64) Családok a fejlődő országokban.

- **Adatok és módszerek:** (16) A mikro és a makro közötti távolság áthidalása

Spéder Zsolt és Gödri Irén a poszter kiállításon

Liverpool Anglia egyik legnagyobb óceáni kikötője. Sok kivándorló indult innen, sőt a Titanic utasai és a Beatles fiúk is. A szobor bűröndöket, táskákat, gitártokot stb. ábrázol, mindegyik a város egy-egy híres szülőltjéhez vagy látogatójához kötődik, nevüket viseli.

az előrejelzésekben (23) Nemzeti és nemzetközi adatok (25) A nemzetközi migrációra vonatkozó adatok gyűjtése és mérése (39) Nemzetközi adatok (58) Kistérségek és speciális csoportok népességének előrejelzése (63) Előrejelzések (71) A halandóság elemzésének módszerei (73) Különböző módszerek (51) Vitaszekció a demográfiai kutatások új irányairól.

- **Népesség és történelem:** A történelmi halandóság longitudinális vizsgálata.

- **Népesség és gazdaság:** (20) A nők foglalkoztatása és a munkapiac (61) Öregedés és gazdaság (67) Népesség és jóléti állam.

- **Népesség és kultúra:** (48) Erőforrások és jól-lét az élet alkonyán különböző kultúrákban (66) Vallás és demográfiai magatartás (70) Értékváltozások és családalapítás.

A benyújtott közel 500 szóbeli eladástervezet közül mintegy 350 került elfogadásra, és több mint száz posztert állítottak ki. A konferencia megtartásához a szervezők jelentős anyagi támogatásban részesültek az Európai Unió, a francia INED, a Liverpooi Egyetem és további három angol szervezet részéről. Ennek (is) köszönhetően Magyarország minden eddiginél nagyobb létszámmal képviselhette magát. A KSH NKI munkatársai közül szóbeli előadást tartott Spéder Zsolt, aki Kapitány Balázssal közösen írt dolgozatának eredményeit mutatta be (12), illetve a *GGs (Gender and Generation Survey)* nemzetközi kutatás részvevőjeként szerepelt (59), Illés Sándor (41), Kovács Katalin (46) és Daróczi Etelka (74), míg Gödri Irén posztert állított ki.

További információ: www.eaps.nl

Napsütés Liverpoolban (jobb oldalon a szemüveges Dirk van de Kaa)

KorFa – népesedési hírlevél

ISSN 1586-7684 • Kiadó: KSH Népeségtudományi Kutató Intézet • Cím: 1119 Budapest, Andor u. 47-49. Telefon: 06-1-229-8000 • Fax: 06-1-229-8552 • Felelős kiadó: Spéder Zsolt igazgató • Szerkesztő: Daróczi Etelka etelka.daroczi@nki.ksh.hu • Telefon: 06-1-229-8447 Terjesztő: Kardulez Ferencné • marta.kardulez@nki.ksh.hu Telefon: 06-1-229-8472 • Tipográfia és tördelés: Élőfej Bt. elofej@t-online.hu • Megjelenik évente 4 alkalommal